

A NEMZETI MŰZEUM SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁRÁNAK AZ ALPESEKEN INNEN ILLUMINÁLT KÉZIRATAI.

(Tíz hasonmással.)

I. Franciaországi kéziratok.

Az olaszországi munkákkal ellentétben, melyek legfőképen egyházatyák, klasszikus írók és humanisták műveit, azonkívül kolostorok és templomok számára készült Missálékat és Graduálékat tartalmaznak, az Alpeeken innen készült kéziratok a gyűjteményben túlnyomórészt kisebb méretű imádságoskönyvek, vagy pedig Bibliák.

A franciaországi kéziratok sorát mindjárt néhány kis *Biblia* nyitja meg, a XIII—XV. századi Bibliák jellegzetes modorában, parányi, alig olvasható betűkkel, végtelen gondossággal megírva és a csöpp betűk arányához mért figurális iniciálékkal dúsan díszítve. Ide tartozik két kis Biblia (Cod. lat. 32.¹ és Cod. lat. 37.²) és egy harmadik, egy pompás darab a XIII. század végéről, melyet három bejegyzés tanúsága szerint (címlap, F. 441. és 485. v.), POZSONYI Miklós bécsi polgár 1399-ben hagyományozott a gemniki karthausi kolostornak.³ A kézirat miniaturái északfrancia modort mutatnak s közel állanak a párisi Sainte Chapelle remek Evangéliáriumaéhoz⁴ és az attól függő munkákhoz. Különösen pompás a Genesis képe és a hozzátartozó lapszélornamentika.

¹ Dr. G. HÄNEL. Ungedruckte Handschriften-Kataloge. Elenchus Manuscriptorum Nic. Sen. Jankowich. Neue Jahrbücher für Phil. u. Paed. 5. Suppl. Leipzig. 1837. 594. és. 595. l. — Könyvkiállítási kalauz. 1882. 267. sz.

² Könyvkiállítási kalauz. 264. sz.

³ FEJÉR Gy. T. Vadassi Jankovics Miklós Gyűjteményeiről és Régiségei között találkozó két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1817. XI. k. 18. l. — Könyvkiállítási kalauz. 272. sz. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 1902. 21. sz.

⁴ V. ö. H. MARTIN. La miniature française du XIII. au XV. siècle. Paris és Bruxelles. 1923. 9. tábla és G. VITZTHUM. Die Pariser Miniaturmalerei. Leipzig. 1907. XXII. tábla.

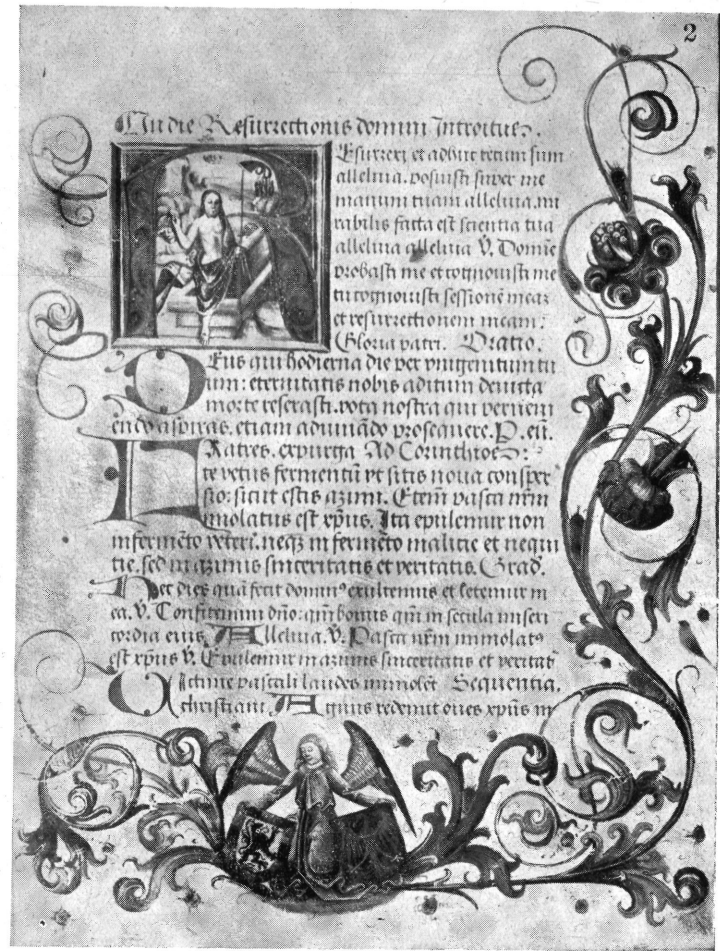
Imakönyv. Cod. lat. 227. 49. v. 1.

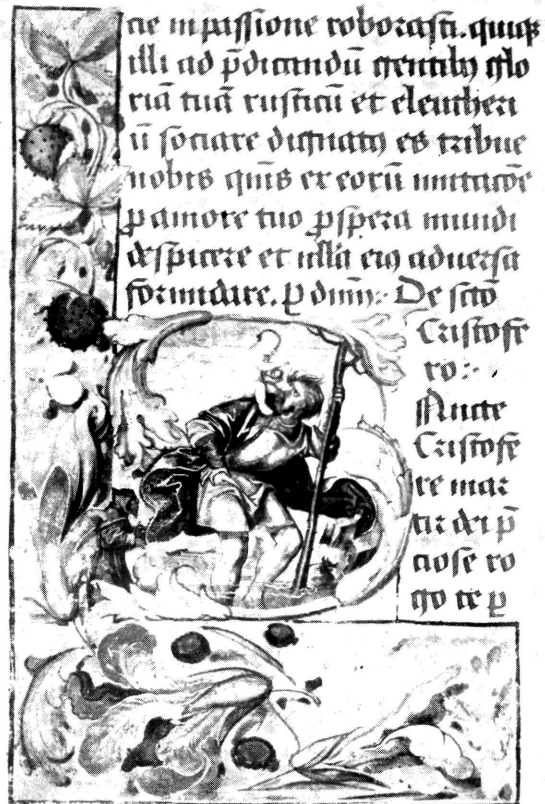
Imakönyv. Cod. lat. 225. 17. r. 1.

Thurzó János boroszlói püspök imakönyve. Cod. lat. 380. 28. r. 1. —
Gróf Apponyi Sándor ajándéka.

Gróf Erasmus Wertheim úti misekönyve. Cod. lat. 221. címlap.

Conrad Mörlin augsburgi apát imakönyve. Cod. lat.
309. 143. v. l.

O Mater piissime deus m
 cuius nomine referoyā vto : nūc
 Dorothēa humiliter tormētōru
 tencia supavit / De suppliciter exorant /
 ut eius pio iūuentū cuncta vitia de
 vincamus / Nam qz : nūc necessitatibz
 referem ad uitācem sēntiamur / Per
 istā oratio est Dorothēe virginis /

A prágai ágostonrendi kanonokok rituléja. Cod. lat. 252.
23. v. l.

A XV. századból három illuminált kézirat van a Múzeum gyűjteményében; ezek között legkorábbi egy *Officium Beatae Mariae Virginis* (Cod. lat. 227.),¹ mely tizenegy képpel és sok bájos, virágos lapszeldísszel van ékesítve. A francia naptárral és francia felírásokkal ellátott munka, 1480 körül készülhetett. Felöltő sajátága, hogy míg más officiumokban a képek tárgyukat az Újtestamentumból veszik, itt az újtestamentomi eseményeknek Krisztus előtti előzményei vannak ábrázolva. Ebben az ábrázolási modorban benne él még a középkori «Speculum humanae Salvationis»-ok és a «Biblia pauperum»-ok szelleme. E szimbolikus és misztikus felfogással ú. n. tipológikus, azaz képes vagy előképes módon összeállított képsorozatokból, melyekben az Újtestamentom adja a típust, az Ótestamentom az antitípust — itt csak az antitípust kapjuk. Pl. az Angyali üdvözlés helyett a tiburi szibillát, amint Augustus császárnak megmutatja a fellegekben megjelenő Madonnát a Jézus gyermekkel; a napkeleti bölcsek helyett, akik meglátják a bethlehemi csillagot, Mózes a csipkebokorban megjelenő Istennel; a három királyok helyett a Salamon királynak hódoló Sába királynőjét; Jézus bemutatása helyett a templomban, Sámuel bemutatását. A bájos lapok közül külön kiemelem — Máriának a mennyországba való befogadása helyett — az anyjának maga mellett a trónuson helyet adó Salamont ábrázoló képet (49. v. lap), mely kedves, tréfás alakokkal gazdagon díszített finom virágkeretbe van foglalva. Az imakönyv valószínűleg valamely szerzetes számára készült, mert imádkozó alakja oda van festve az egyik képre (32. lap) s ezenfelül ez a ritka fajta ábrázolási mód is határozott megrendelőre vall.

Valamivel későbbi s inkább már a század végének terméke egy kisméretű *Imakönyv* (Cod. lat. 225.),² hat rendkívüli gondnal készült miniaturával, melyek közül szépségével különösen kiemelkedik a

¹ CSONTOSI J. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexei. Magyar Könyvszemle. 1876. 186. lap. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás katalógusa. 1902. 61. sz. Csontos helyes megállapítása dacára XIV. századnak állítja.

² G. HÄNEL. Id. m. 609. l. belgának, brabanti kéziratnak mondja. — Könyvkiállítási kalauz. 294. sz. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás katalógusa. 63. sz.

zenélő angyaloktól körülvelt Madonna gyengéd képe (17. l.), az Angyali üdvözet (25. l.) és Dávid és Góliátnak szép tájképi háttér elé helyezett képe (68. l.). A francia imakönyvek rendes szokása szerint minden egyes szöveglap külső peremét széles, színes szalag tölti ki, virágokkal, gyümölcscsel, madarakkal és szárnyetegekkel gazdagon díszítve, még pedig úgy, hogy a lap recto és verso oldalának díszítőményei tökéletesen fedik egymást. Maga a hat kép jellegzetes terméke Jean BOURDICHON iskolájának. BOURDICHON a toursi miniaturfestőiskola feje, a FOUQUET utáni korszakban Jean COLOMBE mellett a francia miniaturfestés legnagyobb, vagy inkább legnépszerűbb képviselője. Mindkettő rányomta művészetének bélyegét a századforduló miniaturfestészetére úgy, hogy a nagy tömegben előállított imakönyvek túlnyomórészt vagy egyik vagy másik mester modorát mutatják. A Múzeum kézirata ugyan csak a mester iskolájából származik, mindamellett e kör átlagtermékeiből kiválik az érzés melegségével, a kifejezés komolyságával, a színezés, egynehány kompozíció s a tájképi hátterek rendkívüli szépségével.

A század végéről való s ugyancsak BOURDICHON iskolájának modorát mutatja egy *Imakönyv* töredéke is (Cod. lat. 136.), mely csupán az officium defunctorumot tartalmazza, élén a hárfázó Dávid királlyal. Gondos kivitelű munka, de művészi szempontból lényegesen jelentéktelenebb, mint az előbbi. A könyvecske történetére vonatkozólag JANKOVICH, kitől a kézirat származik, abban a tévhitben élt, hogy az RÓBERT KÁROLY magyar királyé volt s ennek megfelelően XIV. századi és ezenfelül brabanti munkának tartotta, kiemelve, hogy Dávid király magyar ruhában van ábrázolva.¹ FEJÉR György,² a kézirat első ismertetője, a darabot szintén XIV. századinak veszi, de RÓBERT KÁROLYT tulajdonosul nem említi, ellenben a következőket állítja: «E példány a Fejérvári custodiatushoz néha napján tartozott, és a mint feljegyeztetett DOMINICUS Préposté, kit MAXIMILIÁN császár a nagy monostor kincses tornyából 1490. esztendőben ostrom által elfogatott, hogy volt légyen, állítatik; em-

¹ JANKOVICH Miklós kéziratainak kéziratos katalógusa a Nemzeti Múzeum könyvtárában. I. 33. lap,

² FEJÉR Gy. Id. m. 19. l.

lékezetre méltónak tartom feljegyezni, hogy itten Dávid király egészen magyar köntösben, kutszában, veres dolmányban, kék nadrágban, veres sarkantyús csizmában öltöztetett, melly rajzolat az iratnak magyar művészet eléggé bizonyítja.» Ime, hova nem vezet a nemzeti elfogultság! Egy vörös csizma elég ahhoz, hogy tipikusan francia munkát magyarrá tegyen. «DOMINICUS prépost» alatt nyilván KÁLMÁNCSEHI Domonkos székesfehérvári prépostot kell értenünk, de arra, hogy e kézirat az övé lett volna, semmi más adatunk nincsen. 1787-ben a kódex még teljes volt, ekkor WAGNER Károly jezsuita belőle e részt barbár módon kiemelve, külön köttette, s a többi rész azóta nyilván elkallódott. Lehet, hogy az elveszett részben, talán a kötésen volt valami KÁLMÁNCSEHIRE vonatkozó bejegyzés. A kézirat egyideig a pozsonyi káptalan tulajdona volt, utóbb a székesfehérvári keresztesek egyházáé lett. JANKOVICHHOZ SZEGEDI Pál székesfehérvári prépost ajándékkápen került. A későbbi irodalom mindez adatokról hallgat és egyszerűen XV. századi francia munkának vallja a kis töredéket.¹

II. Flandriai kéziratok.

Ilyen kézirat nyolc van a gyűjteményben. Öt imakönyv, egy kalendárium, egy vallásos és egy orvosi irat.

A század első felében, 1430—1440 körül, Délflandriában keletkezhetett egy *Breviarium* (Cod. lat. 133.),² mely a bejegyzés szerint «olim Senyoraе Catterinae PINELLAE MARELLAE» volt. Az eredeti tulajdonos címere is többször előfordul a kéziratban. Az imakönyv valamikor rendkívül szép lehetett, ma azonban nedvesség és tolvaj-ság következtében úgyszólván teljesen tönkrement. Tizenöt lapja közül tizenegy ki van vágva s a meglévők hajdani szépségét is csak sejteni lehet. Amennyire ily körülmények között a művész hovatartozását meg lehet itélni, bizonyos szorosabb kapcsolatokat állapíthatunk meg néhány művésszel, nevezetesen a délflandriai ú. n. «Guillebert de Mets mesteré»-vel, a keletflandriai «Turin—milanói

¹ Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 1877. 10. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 302. sz. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 1902. 56. sz.

² G. HÄNEL. Id. m. 600. lap. XIV. századnak mondja.

imakönyvek befejezőjé»-vel és a «Genti privilegiumok mesteré»-vel,¹ kik maguk is többször dolgoztak együtt. Ezeknél kissé régieskedőbb ugyan, amennyiben még mindig kockás háttérrel használ kompozícióihoz, s ez kissé meglepő vonás a Van Eyck testvérek hazájában — de az imakönyv korábbra még sem datálható. E jelenség magyarázatát talán inkább francia kéziratok hatása szolgáltatja, mely minden tekintetben erősen érezhető. E körben és ezen a vidéken különben ez csaknem magától értetődik.

A XV. század első feléből való egy parányi méretű kis *Imakönyv* (Cod. lat. 187.),² mely MÁRCZIBÁNYI István gyűjteményéből származik s tizenhárom képecskével van díszítve. A kompozíciók, az arctípusok és a képeket körülvevő finom lapszéldekorációk egy németalföldi művész modorára mutatnak, kit WINKLER az *Aranyindás imakönyvek mestere* elnevezés alatt ismertet. Ennek a nehezen lokalizálható mesternek működési területét ugyanő a belga-holland területen állapítja meg.³ Rendkívül termékeny műhelye volt, mely kizárólag kereskedelem számára dolgozott, egyetlen ismert művében sem található valamely megrendelő személyére vonatkozó adat. Ez a könyvecske, mely műhelyének legolcsóbb s így legegyszerűbb termékei közé tartozhatott s természetesen csak valamely alsórendű segéd munkája, mégis a művészt is jellemző minden sajátást világosan feltüntet. Könnyed, sötét felületű festési modorát, az alakok hanyag rajzát, az orrnak és szájnak rövid, laza ecsetvonásokkal való fölrakását. Ornamentális kereteit jellemzi egy hajszálvékony folyondár, melyből arany levélkének nőnek, itt-ott egy-egy kis színes virággal. Stílusa a francia imakönyvek erős hatását mutatja. A folyondárok formája, a széles szalag, mely a képet a lapszélkerettől elválasztja, provinciális átdolgozásai a francia imakönyvdekorációnak.

A hetvenes évekből származhatik egy kézirat, mely csak címlapján van meglehetősen egyszerű indadísszal ellátva, az ugyancsak

¹ A flandriai miniatürestők részletes és kitérő ismertetését l. Fr. WINKLER. *Die flämische Buchmalerei des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Leipzig. 1925. 23—29. 31. l.

² Könyvkiállítási kalauz. 301. sz. (Brabanti.) — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 55. sz. (Francia.)

³ F. WINKLER. *Id. m.* 26. lap.

a címlapjára szánt nagyobb fajta kép már el sem készült. Tartalma egy *Tractatus de incarnatione* (Cod. lat. 105.), a címlap alsó lap-szélének közepén néhai ismeretlen tulajdonosának címere látható.

Nagyon igénytelen színes iniciálékkal van díszítve Petrus ARGELATUS *Chirurgia*-ja (Cod. lat. 117.), melynek két másolóját is ismerjük. Az egyik Joannes PHERINX Physicus, ki 1460-ban, a másik Wilhelm DE ABIETE de Busco, ki 1479-ben Lewisben készült el munkájával. Busco = 's Hertogenbusch, Lewis pedig = Leeuw-Saint-Pierre, mindkettő Brabantban fekszik.

Az 1470 körül Brüggeben felvirágozott könyvdíszítés termékei közül való egy parányi *Imakönyv* (Cod. lat. 190.),¹ mely 28 képecskével és még néhány díszes iniciáléval s kedves lapszéldíszítésekkel dúsan van díszítve. A figurális részletek hideg és sommás kezelése elég világosan utal arra, hogy a piaci szükséglet kielégítésére szánt darabbal állunk szemben. Ornamentális elemei jellegzetes formáikkal: a fodros levelek gerincén végigszaladó gyöngyöző fehér pontocskák, a kisebb levelek sématis, gyöngyviráglevélszerű rajza s a levelek közé sűrűn odaszórt nagyobb, színes gömböcskék és apró pontok a brüggei miniator-iskolára vallanak.

Ugyancsak Brüggeből származhatik, de valamivel korábbi még egy apró *Imakönyv* (Cod. lat. 354.),² mely kilenc kedves képecskével van díszítve. Ezek közül néhány úgy kompozíció szempontjából, mint színezés tekintetében, feltűnően lombardiai munkák hatására vall, úgy hogy kétségben lehetnénk a miniatúrák eredetét illetőleg. A képek sorában azonban az utolsó, mely az imádkozó Dávid királyt ábrázolja, meggyőző afelől, hogy a munka németalföldi és épen Brüggeből származó. A kompozíció, Dávid király arctípusa és a lapszéldíszítés, mely az előbbi kéziratéval igen rokon, kétségtelenül ide utalják a darabot.

A Múzeum legszebb flandriai kézírata kétségtelenül egy kis

¹ G. HÄNEL. Id. m. 600. l. XIV. századi belga kéziratnak mondja. — Könyvkiállítási kalauz. 312. sz. XV. századi brabant munkának. — Tört. és irod. tört. kiáll. 57. sz. XIV. századi flamand munkának.

² M. Könyvszemle. 1890. 152—153. l. A múzeumi könyvtár nevezetesebb szerzeményei 1889-ben. XV. századi burgundi miniatúráknak mondja.

Kalendárium (Cod. lat. 396.), mely legutóbb Gabriel WELLS úr ajándéka képen került a gyűjteménybe.¹ A kézirat fényét a kedves lapszél-diszítések és bájos hónap- és csillagképek mellett nagymértékben emeli az, hogy a szöveg feketére festett alapon arany és ezüst betűkkel csillog élénk. A munkát R. FORRER² vezette be az irodalomba, ki különböző okoknál fogva CORVIN-kéziratnak tartotta. Először is egy általa arany gyűrűs hollónak vélt ábrázolás miatt, mely az egyik lapszél-diszítésben látható (jan.); másodsor, mert szerinte Mátyás apostol ünnepe (febr. 25.), mint főünnep, ki van emelve; harmadszor, mert a lapszél-disztek között olyan lövészalakok fordulnak elő, aminek akkor Flandriában ismeretlenek voltak, ellenben MÁTYÁS seregében 1468 óta új és feltűnő jelenség volt épen ez a fegyvernem. Ezenkívül két figura szablyát visel. Az első két állítás nem helyes. A madár nem holló, hanem seregély s a gyűrű, úgy látszik, későbbi hozzáfestés.³ Ami pedig MÁTYÁS napját illeti, ez a nap sincs jobban kiemelve, mint a többi apostolok napjai és így ez a körülmény semmit sem jelent. A harmadik érv helyességéről nem vagyok hivatva véleményt mondani. TÓTH Zoltán⁴ FORRER megállapításait a szablyára vonatkozólag elfogadja, a lövészekre vonatkozó fejtegetéseit bizonyos szkepszissel kíséri ugyan, de elismeri, hogy eredményei, melyekhez eljutott, a magyar harcmódról benne is kialakult nézetnek nem mondanak ellent. Így a kézirat magyar vonatkozását ő is elfogadja.⁵

A magyar vonatkozás valóban tagadhatatlan. Mert amint már

¹ JAKUBOVICH E. G. Wells kódex-adománya. M. Könyvszemle, 1926 III—IV.

² R. FORRER. Ein Kalender für Matthias Corvinus mit Darstellungen gotischer Büchenschützen. Zeitschrift für hist. Waffenkunde. 1920. 222—239. l.

³ Mikor a múlt évben magam is hollónak neveztem e madarat, még nem ismertem az eredeti kéziratot (Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékeről. Magyar Könyvszemle. 1925. 35. l.), ellenben már akkor sem tartottam CORVIN-kéziratnak. Ugyanily értelemben nyilatkoztam másik munkámban is: Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices. Belvedere. 1926. 136. l.)

⁴ TÓTH Z. Mátyás király idegen zsoldos serege, a fekete sereg. Budapest. 1925. 100—103. l.

⁵ A. de HEVESY. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 93. l. említi ugyan a könyvet, de CORVIN-voltára vonatkozólag nem foglal állást.

FORRER kiemelte, aug. 25-ére szent LAJOS magyar király ünnepe van beiktatva (Lodovici regis ungarie). Ilyen szent ugyan sohasem volt (e napra IX. Lajos francia szent király ünnepe esik), de hogy egyáltalán törekvés látszik egy magyar szent kiemelésére, azt mutatja, hogy e darabnak magyarországi rendeltetése volt.

A festésekre vonatkozólag FORRER nem helyes feltevésekből kiindulva, tökéletesen helyes eredményre jutott. Szerinte a kézirat 1460—1470-ből s egy a gent—brüggei miniaturisták köréből származó művésztől való, ki valószínűleg MÁTYÁS udvarában dolgozott. Ez utóbbi csak bizonyíték nélküli hipotézis. Kétségtelen azonban, hogy a kalendárium 1470 körül készült, még pedig a kitűnő Philippe de MAZEROLLES műhelyében, melynek nem legkiválóbb, de igen jellegzetes termékei közé tartozik.

Philippe de MAZEROLLES 1454-ben Párisban dolgozott, majd 1465—1466 óta MERÉSZ KÁROLY burgundi fejedelem szolgálatában állott; 1467-ben ennek udvari festőjévé lett és Brüggeben telepedett le. Meghalt 1479-ben ugyanott.¹ Számos pompás kézirat tanuskodik művészetéről, melyek között különösen kiváló a bécsi Kunsthistorisches Museum egy 1467—1477-ben készült kézírata burgundi ANTAL számára, *Merész Károly* imakönyve ugyanezen évből a bécsi Nationalbibliothekban, a boroszlói Egyetemi könyvtár 1470 körül keletkezett híres FROISSART kézírata és egyebek. A Nemz. Múzeum Kalendáriumának kedves színezése, a nyulánk alakok rajza, nemkülönben a drolériákkal élénkített szép lapszélkeretek és végül maga a festési modor világosan arra utalnak, hogy ha nem is sajátkezű munkája MAZEROLLESnak, de az ő műhelyében készült.

Kor szerint legkésőbbi s már a század végéről való egy parányi *Imakönyv* (Cod. lat. 205.),² melyet régebben MÁTYÁS király imakönyvének tartottak. A csaknem minden lapján, ha nem is egész lapot elfoglaló diszítéssel, de legalább is valami kis ötlettel vagy egy szál virággal ékes könyvecske, a művészeknek azon köréből került ki, kik 1500 körül Brüggeben és Gentben dolgoztak s nevezetesen a «Drezdai imakönyv mestere» (talán a BENING-család

¹ F. WINKLER. Id. m. 89—90. l.

² Tört. és irod. tört. kiáll. 1902. 62. sz.

valamely tagja) és a HORTULUS mester körül csoportosultak.¹ Az 1475—1480 körül fellépő s a század végét jellemző, közvetlen megfigyeléseken alapuló naturalisztikus törekvések itt teljes diadalra jutottak. Korabeli kosztümök, az életből ellesett genrefigurák és jelenetek, tájképek természetű ábrázolásban, naturalisztikusan megrajzolt virágok és állatok egymást követik a bájos lapokon. A legkedvesebbek és legjellemzőbbek egyike szent Katerina képe (55. lap). Érdekes a Jesse fáját ábrázoló lapszéldíszítés is (74. l.), mely nagyon rokon — még színben is — a nagyszebeni Bruckenthal-múzeum *Breviarium*ának hasonló tárgyú képével.² Ez a kis imakönyv korának e körbe tartozó fejedelmi flamand kéziratok mellett művészi szempontból ugyan nem jelentékeny s csak a nagy tömeg számára készült árút jelent, de még mint ilyen is igen becses, mert jól képviseli az irányzatot, melynek terméke s fogalmat ad a századvégi nagyszerű flamand miniatürafestés törekvéseiről.

III. Hollandi kéziratok.

Hollandiában illuminált kézirat mindössze három van a gyűjteményben. Művészileg egyik sem jelentékeny ugyan, de megvan az a nagy előnyük, hogy kettő közülök datált, melyek egyikéről azt is tudjuk, ki másolta és illuminálta. A három közül legkorábbi a *Szent Anna és Szűz Mária életét* tartalmazó, hollandi nyelvű munka (Cod. holl. 4.), melynek 257. v. lapján ezt olvassuk «Gheeyndt (azaz befejeztetett) int jaer ons here MCCCC en LVIII des XXVst daghes in september». A 17. lapon levő csinosan díszített címlap a század közepének francia hatás alatt formálódott, tipikus németalföldi ornamentikáját mutatja — fodros levelekkel és hajszálvékony röpülő kacskaringókkal — melyben még nincs nyoma a századvégi naturalizmusnak.

Valamivel későbbi, már 1470—1480 tájáról való egy kis hol-

¹ Nagyon hasonló munkákat l. Comte Paul DURRIEU. *La miniature flamande au temps de la cour de Bourgogne (1415—1530)*. Bruxelles és Paris. 1921. 86., 93., 95., 96., 98. táblák.

² M. CSÁK. *Das Breviarium Bruckenthal*. Hermannstadt. 1912.

landi nyelven írott *Imakönyv* (Cod. holl. 3.),¹ melynek 299. lapján hamisított bejegyzés olvasható, mely szerint Haarlemben, 1426-ban készült volna a kézirat. A kódex 1807-ben nyilván KAZINCZYÉ volt, mert az ő írásával van a lap aljára bejegyezve, hogy az évszám hamis. A primitív, provinciális modorban dús dekorációval díszített könyv címlapján, az egyetlen figurális iniciále a Madonna ülő alakját mutatja.

A harmadik kézirat szintén hollandi nyelvű *Imakönyv* (Cod. holl. 6.).² 205. v. lapján hosszabb bejegyzést találunk: «Scriptum et explicitum est praesens orarium per me sororem Aleidim REINERI ordinis sancti Johannis hierosolimitani Sacre domus in pratis Werphum. Ob petitionem et dictionem Sororis Christine BRUCHTERS eiusdem ordinis et domus Donate. Anno nostre salutis M. VI. quinto kl. januaris. Illuminatum vero et rubricatum per sororem KUNNIGUNDIM eiusdem ordinis et domus. Anno domini utsupra VIII. kl. Octobris». CSONTOSI úgy vélte, hogy az M. VI.-tal hiányosan jelölt évszámot 1406-ra kell kiegészíteni, de ebben tévedett, mert a lapok festési modora világosan az 1480 körüli évekre utal, így valószínűleg 1486-ra kell az évszámot kiegészíteni. KUNNIGUNDA jánosrendi szerzetesnő nem volt jelentékeny miniaturista, mindössze három figurális iniciálét készített, egyet a Madonna alakjával, egyet a kinszenvedés eszközeit mutató Krisztussal és egy harmadikat a világgömböt tartó Krisztussal. A címlap aljára saját magát is ráfestette, de ez a kép a sok fogdosástól teljesen elmosódott és így alig kivehető. Nagyon csinosak kompozícióinak, főleg az iniciálékban mutatkozó ornamentális részletei, melyekben nem érdektelen forma- és színérzék nyilvánul meg. Általában késői gótikus, stilizált virágokból és levelekből állnak, melyeken érezni a XV. század második feléből való dekoratív rézmetszetek, főleg a «Berlini passzio» németalföldi «mesteré»-nek hatását, a lapszéleken azonban már az új iránynak hódoló, naturalisztikus virágdíszszel találkozunk.

A miniaturfestő apáca mindenesetre figyelmet érdemel ebben a korban, mikor a női miniaturisták Németalföldön (persze főleg

¹ G. HÄNEL. Id. m. 600. l. XIV. századnak mondja.

² CSONTOSI I. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. 186. lap. XI. szám.

Belgiumban) egyszerre oly nagy teret hódítanak s valóban jelentékeny munkákat hoznak létre. A sok közül csak a kiváló Clara de KEYSERE nevére utalok. A kolostori gyakorlaton kívül, talán ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy KUNNIGUNDA nővér az ecsethez nyúlt.

IV. Németországban illuminált kéziratok.

Francia hatás alatt készült valószínűleg német munka az a pár lap, melynek eredeti díszje csak két kis tuskés levelű iniciáléból áll. Tartalma ARISTOTELES *De mundo* című műve (Cod. lat. 64.). A régi kézirat egyszerű címlapját az ismert hamisító, LITERÁTI NEMES Sámuel — kinek tulajdona volt — díszítette föl a trónon ülő s címerektől körülvelt ZSIGMOND király durva képével.

1340 körül készült egy öt lapos kis füzetke: *De animalium natura*, könnyedén odavetett tollrajzokkal díszítve, melyek inkább magyarázó, mint művészi ábrák. (Cod. lat. 63.) A végén 134.. olvasható; az utolsó számnál a szű kiette a pergament és így az évszám pontosan ki nem vehető. A kézirat JÁNOS aquilejai patriarka tulajdona volt, ki nevét többször beírta az utolsó lapra.

Meglehetősen egyszerű kézirat egy 1439—1496-ig terjedő németnyelvű *Kalendárium*¹ (Cod. germ. 15.), melybe a kalendárium iratásával egyidőben hét nyersen rajzolt, de csinos csillagképet is festettek. Lehetséges, hogy a kalendárium Bamberg környékén készült, mert szent Kunnigunda ünnepei (márc. 3., márc. 25., szept. 9.) és Ottó bambergi püspök ünnepe (szept. 30.) vörös festékekkel írva, külön ki vannak emelve.

ZSIGMOND király arcképével van díszítve Antonius MINUCCIUS DE PRATO VETERI (megh. 1469) *De feudis* című munkája (Cod. lat. 115.), melyet FRIGYES császár és ORBÁN pápa hűbéri konstitúcióira támaszkodva állított össze és mutatott be a szerző a császárnak. A szöveget Jacobus COLUMBINUS és PILLEUS régi glosszái kísérik. Az előszó végéhez illesztett allocutio a bolognai egyetem elbírálására bizza a munkát azzal a megjegyzéssel, hogy esetleges kifogá-

¹ HÄNEL, Id. m. 608. .

saikat jóvátétel végett terjesszék ZSIGMOND császár elé. HÄNEL¹ szerint ez a példány az egyetlen, mely e munkáról fennmaradt, mert a másik, a párizsi elveszett. Ő kétségtelennek tartja azt is, hogy ez az eredeti ZSIGMONDNak felajánlott példány. Ezt a nézetét azonban nem tudom elfogadni, annak ellenére, hogy a kis miniatur (8. lap) azt a jelenetet ábrázolja, mikor MINUCCIUS felajánlja a munkát ZSIGMONDNak. Mert a bevezetés oly zagyva, hogy az csak rossz másolás lehet s vele együtt az egész munka is, a képpel együtt. A példány nem teszi a császárnak felajánlott dízpéldány benyomását, mert egyszerű papír, mert össze-vissza van jegyezgetve és végül, mert a benne látható címer nem Zsigmondé. A kézirat az augsburgi Comodus PEUTINGER könyvtárából jutott el a FUGGEREKHEZ és hosszú vándorlás után végül JANKOVICH Miklóshoz.

A németországi munkák túlnyomó része a XV. század végéről és a XVI. század elejéről való. E kéziratok az előbb tárgyalt összes csoportoktól elkülönülnek azért, hogy lapjaikon gyakran találkozunk e kor igen kedvelt német metszeteinek valamiféle alkalmazásával.

Ilyen darab a hatvanas évek elejéről való *Apokalipszis* (Cod. lat. 276.), az elején Ev. szent János kedves képecskéjével, de egyébként igen igénytelen díszel. A különböző részek másolásának elkészülését évszámok jelölik. A 185. v. lapon az 1463., a 214. v. lapon az 1462. évszám. 1470-ben a könyv Leonhard RADENER birtokában volt Augsburgban, ezenkívül a 257. lapra egy ima van beírva az Augsburgban elhunyt Anna PÖCHLINGERIN asszonyért s így valószínű, hogy a kézirat Augsburgban is készült. A kódex legfőbb érdekessége három nagyértékű metszetben van, melyek annak két lapjára beragasztva menekültek meg az enyészettől. A gondosan leválasztott metszetek ma a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályában vannak letétbe helyezve, míg eredeti helyükön fényképekkel pótolattak. E darabok például szolgálnak a ma már nagyon ritkáká vált korai német metszetek véletlen és szerencsés megőrzési módjára. A 186. v. lapra két metszet is volt beragasztva, az egyik a SCHONGAUER előtti idők egyik legnagyobb rézmetszőjének, a felső-

¹ HÄNEL. Id. m. 605. 1.

rajnai E. S. MESTERnek korai lapja, a «griffel viaskodó vadember». Mielőtt MELLER SIMON e máig is unikumpéldányt megtalálta, csak Israhel van MECKENEM tükörképes másolatából volt ismeretes.¹ A másik az 1467-ig működő s valószínűleg németalföldi «Mondatszalogok mesteré»-nek egyik szintén igen korai munkája: «három pár egy asztal körül». A mester csaknem kizárólag kópista volt s valószínű, hogy e munkáját a «Szerelemkertek mesteré»-nek elveszett eredetijéről másolta. «Mondatszalogok mesteré»-nek ez a lapja e műnek szintén egyetlen ismert példánya.² A kódex 219. v. lapja egy 1470 körül dolgozó ismeretlen alemániai mesternek szent Antal kísértését ábrázoló, pompás korai fametszetét őrizte meg.³

A német metszetek másfajta alkalmazási módját észlelhetjük egy a XV. század nyolcvanas éveiből származó, pompás, nagy *Hymnariumban* (Cod. lat. 259.), melynek azonkívül, hogy gazdagon van illuminálva, nagy fontosságot ad az a körülmény, hogy lumnátorát is ismerjük. A 135. v. lap alján ugyanis, melyen a nagy G iniciáléban a Madonna van ábrázolva, egy térdelve imádkozó szerzetesnőt pillantunk meg, a művésznő önarcképét, ki hosszú mondatszalogot tart kezében: «Quis pictura ac floratura istius libri depicta ac florata est per *Margaretam scheiffartz de Meirroete* quendam filia in bornhem regularissa in schillinx capellen. Orate pro ea». Tehát megint egy szerzetesnővel állunk szemben, ki egyúttal illuminator is volt, csakhogy ez sokkal művészibb munkát végzett, mint KUNNIGUNDA nővér. MARGIT szerzetesnő SCHEIFFART VOMME ROIDE bárónak, Bornhem urának (herre zo Bornhem)

¹ M. GEISBERG. Verzeichnis der Kupferstiche Israhels van Meckenem. 1503. Strassburg. 1905. 430. sz. — M. LEHRS. Neue Funde zum Werk des Meisters E. S. Jahrbuch der königl. preuss. Kunstsammlungen. XXXIII. 1912. 280. lap. — M. LEHRS. Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstiches im XV. Jahrhundert. Wien. 1921. IV. k. 147. lap. szám. — M. GEISBERG. Die Kupferstiche des Meisters E. S. Berlin, 1924. 317. szám.

² M. LEHRS. Mindkét id. m. u. o.

³ W. L. SCHREIBER. Manuel de l'amateur de la Gravure sur bois et sur métal au XV. siècle. Berlin 1892. II. 1219. szám. A mi példányunkat nem ismeri s csak a bécsi Hofbibliothek példányát említi.

volt leánya, ezért mondja «quendam filia in bornhem». A VOMME ROIDE, vagy mint Margit apáca mondja DE MEIRROETE családot ma VON MERODE-nek hívják. Schillinxcapellen pedig, melyet szerzete helyétül nevez meg, apácakolostor volt Heimerzheim közelében, Rheinbach kerületben és a kölni egyházmegyéhez tartozott.¹ A művésznő festményei nagy dekoratív érzékről tanuskodnak és elragadnak színeikkel. Kompozícióinak figurális részletei nem veszik fel a versenyt a dekoratívekkel s ebből látszik, hogy szerzőjük nagyon mutatós modora ellenére, nem volt iskolázott festő. Az általános gyakorlat szerint legtetszetősebb képecskéit — amint meg tudtam állapítani — német metszetekről másolta le. Így pl. a 84. lap aljának szép frizét három metszetből állította össze: balról hosszú uszályú, virágot tartó bájos fiatal hölgyet ábrázolt, térdelő helyzetben, gótikus virágok és folyondárok között, jobbról pedig bő ruhájú, nyilazó, szőke ifjút. Mind a kettő pontosan van másolva a «Berlini passzió» németalföldi «mesteré»-nek — ki 1450—1465-ben dolgozott — két lapjáról.² A kettőjük közé beillesztett madár pedig a «játékkártyák» finom sorozatának valószínűleg Basel környékén, a XV. század közepén működő mesterétől van átvéve; annál ez az ábrázolás a madár-hármas felső madara volt.³

E hármon kívül még csak egy másolatot tudok megállapítani, de meg kell vallani, hogy ez utóbbi a művésznek igen gyarlón sikerült. Ugyancsak a 84. lapon fölül egy kis lapszéli díszet látunk, melyben a nyulak elfogták a vadászt, most nyárson megsütik, a kutyákat pedig üstökben főzik. Ez a kompozíció némi kis változtatásokkal nyersen van másolva a kölni «P. W. mester» egy rézmetszetéről, azaz annak csak Israhel VAN MECKENEM által készített tükörképes másolatáról.⁴

¹ W. BRADLEY. A dictionary of miniaturists, illuminators, calligraphers and copysts. London. — A kéziratot gróf WICKENBURG Károly ajándékozta 1847-ben a múzeumnak.

² M. LEHRS. Geschichte und kritischer Katalog. III. 1915. 105. sz. 100. tábla, 265. kép és III. sz. 101. tábla, 271. kép.

³ M. LEHRS. Id. m. I. 1908, 110. lap. 61. sz. 7. tábla, 16. kép.

⁴ M. GEISBERG. Verzeichnis der Kupferstiche Israhels van Meckenem. 210. lap, 453. sz.

A kedves humorú jelenet közkedveltségét mutatja, hogy másolatával több más kéziratban is találkozunk.¹

A többi képek önállóbbak, mint ezek, de az «E. S. mester» és a kolmari Martin SCHONGAUER hatása érzik a Madonna képén is (135. lap). Amint a felsorolt előképekből kitűnik, a művésznőnek a metszetekért nem kellett messzire mennie, a felhasznált kompozíciók túlnyomórészt a Köln körüli területről, a belga határról és a Rajna szomszédos vidékeiről kerültek ki. De az átvételek azokban az időkben nem mentek plágiumszámba, sőt a metszetek nagy része egyenesen ilyen célokra készült, miniatoroknak, aranyműveseknek és mindenfajta iparművészeknek előképül. Külön ki kell emelnem a művésznőnek a kedves, játszi humor iránt való érzékét. A «P. W. mester»-től átvett vadászjelenet mellett több más tréfás képet is látunk a lapok szélén, párnán ülő majmot királyi koronával és jogarral, szamarat püspöki ornátusban és a középkori szellem mindenféle egyéb mulatságos szülöttjét. Mindent összevéve, Margarete SCHEIFFARTZ nem volt jelentéktelen miniator tehetség.

A XV. század végéről való egy nagyon egyszerű kis *Imakönyv*, melyet meg nem érthető okokból valamikor CORVIN-*imakönyv*nek tartottak (Cod. lat. 206.). Egyetlen vadrózsás iniciáléjának keletkezési helye közelebbről meg nem határozható.

Ugyancsak a XV. század végéről való egy fatokba zárt *Utímisekönyv* (Cod. lat. 221.), mely gróf WERTHEIM Erasmus használatára készült,² kinek címere a könyv 1. v. lapjára van befestve.³ A WERTHEIM grófok a német birodalom legelőkelőbb családjai közé tartoztak. Ősi fészük frank földön, Bamberg környékén volt. A család genealógiai táblázata⁴ azt mutatja, hogy a XV. század második

¹ HOFFMANN E. Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről. Magyar Könyvszemle. 1925. 44. l. — WAAGEN. Kunstdenkmäler in Wien. II. 22.

² G. HÄNEL. Id. m. 599. l. XIV. századnak mondja. — Könyvkiállítási kalauz. 285. szám már helyesen XV. századnak. Tört. és irod. tört. kiáll. 1902. 60. sz.

³ G. A. SEYLER. (A Siebmacher-féle nagy munkában.) Die deutschen Souveräne und Lande. I. 2. 135. tábla.

⁴ Dr. J. ASCHBACH. Geschichte der Grafen v. Wertheim. Frankfurt. 1843. I. kötet végén.

felében két Erasmus élt. Egyik 1445 körül kölni kanonok volt s mint karthauzi szerzetes halt meg. Erről tehát itt nem igen lehet szó, mert különben fel volna tüntetve a könyvben a tulajdonos papi mivolta. De különben is, a miniaturák művészi jellegét tekintve, igen korai volna ez a dátum, még ha halála évét — melyet nem ismerünk — jóval későbbre tesszük is. Tehát csakis a másik Erasmus jöhet szóba, II. Mihály gróf másodszülető fia, ki világi ember volt s 1509-ben halt meg. A csinos lapszélfolyondárok és figurális iniciálék, melyekkel a könyv díszítve van, bajor eredetre vallanak s hozzájuk hasonló festésekkel gyakran találkozunk bajor, sőt még a velük ez időkből művészeti erősen összeforrott salzburgi munkákban is.

A XV. század végén készült, valamely apácakolostor számára egy kis németnyelvű *Imakönyv* (Cod. germ. 33.), mely egy regensburgi könyvtárból került JANKOVICH Miklós gyűjteményébe. A kézirat tartalmilag egyike a Múzeum legérdekesebb darabjainak, amennyiben e kornak a világ végét váró hangulatát híven tükrözi. Legnagyobb részt a halál előtt elmondandó imádságokból áll, de ezeken kívül minden lap az elmulás, a megváltás gondolatával foglalkozik s a Jézushoz sóvárgás megható szavaival van tele. A könyvet néhány rajz és néhány régi német színezett fametszet díszíti. Ezek tárgya kivétel nélkül a halál és a megváltás elvont eszmeköréből van véve. Különösen nagy értékűek a fametszetek, Jézus címere (F 3, v.), a Feszület szimbóluma (F 4. r.) és ezeken kívül négy inkunábulum-lap, melyek — épúgy, mint az előbb tárgyalt 276. számú kódex metszetei — ma a Szépművészeti Múzeum grafikai gyűjteményében vannak, míg eredeti helyükön fényképekkel pótolattak. Az egyik «a halált a pokol torkában» mutatja be (F 152. v.), mely érdekes és misztikus felfogású lap ezenkívül csak egyetlen példányban ismeretes, a British Museuméban. Ez utóbbi példány felvilágosít arról is, hogy a nemz. múzeumi darabot a könyv nagyságához szabva, erősen körülvágták. A teljes lapot nyomtatott verses szöveg veszi körül, melynek végén a művész is meg van nevezve: Hanns HAUSER Briefmaler zu Ulme.¹ Az ulmi

¹ SCHREIBER. Id. m. 1894. sz. A mi példányunkat nem ismeri. Hanns HAUSER személyét Hanns HUSSERrel azonosítja, kitől egy másik fametszetet ismerünk. — C. DODGSON. Catalogue of early German and Flemish woodcuts

művész működési idejét SCHREIBER az 1480—1500 körüli évekre,¹ újabban pedig WEIL az 1490-es évekre teszi. A második színezett fametszet az oltáriszentség allegóriáját tárgyazza (F 194.). A lap, mely SCHREIBER² szerint Augsburgban vagy Ingolstadtban készült, 1475 körül, ezenkívül még egy példányban ismeretes, a stuttgarti Museum der Bildenden Künste gyűjteményében. — «A jámbor halálát» ábrázoló harmadik lap az ebben az időben rendkívüli népszerűségre szert tett ú. n. *Ars Moriendi* című munka egy 1480. körüli dúckönyvkiadásából van kivágva (F 3.). — A negyedik egy koporsót ábrázoló parányi lapocska (F 307. v.), unikumnak látszik; legalábbis eddig nem sikerült egy második példányról tudomást szerezniem.

A kódexben látható kézirat-illusztrációk, melyek miniatúráknak semmi módon sem nevezhetők, oly ügyetlenek, hogy művészi szempontból szót sem érdemelnek. Figyelemreméltóak azonban tárgyuk miatt. Az egyik a haláltánc-sorozat egy jelenetét, az apácát és a halált ábrázolja (F 40—41. között levő lap); a másik az ördög torkában álló világot (F 103. v.), végül a harmadik egy alakot, mely félig szerzetes, félig halál (F 140. v.).

A kéziratnak részint regensburgi származása, részint egyik fametszetének ulmi, másikkal valószínű augsburgi eredete arra enged következtetni, hogy a nevezetes darab Bajorországban készült.

Már a XVI. század elejére visz egy kis *Imakönyv* (Cod. lat. 174.), mely rendkívüli módon meg van csonkítva, néhány még meglevő lapjának ornamentikája azonban feltűnő egyezést mutat Miksa császárnak a bécsi Kunsthistorisches Museumban levő Zeugbuch-jával, mely BALDASS³ szerint 1515 körül, Jörg KÖLDERER innsbrucki körében készült. E darab is, melyről nem gondolnám, hogy tiroli volna, a bajor és osztrák művészet erős kapcsolatait mutatja ebben az időben. A kis kézirat 88. v. lapján egy bejegyzés Jézus és szűz

preserved in the department of prints and drawings. London. 1903. I. 119. l. A. 125. és 72. l. A. 46., ez állítást nem tartja eléggé indokoltnak. — E. WEIL. Der Ulmer Holzschnitt im XV. Jahrhundert. 1923. Berlin. 95. l. és 142. l. 32. jegyzet, a két nevet újra egy művészre vonatkoztatja.

¹ SCHREIBER. Id. m. 1795. sz.

² SCHREIBER. Id. m. 1843. sz. A mi példányunkat nem ismeri.

³ L. BALDASS. Der Künstlerkreis Kaiser Maximilians. Wien. 1923.

Mária ereklyéiről beszél, melyeket NAGY KÁROLY császár a keleti császártól kapott ajándékba. A bejegyzés természetesen nem vonatkozik az imakönyvre, mindamellett csak a rosszul olvasható szöveg félreértésén alapulhat a kézirat régi elnevezése: Codex Hildesheimensis.

1505-re van keltezve a gyűjtemény egyik legjelentékenyebb darabja, ismét egy *Imakönyv* (Cod. lat. 309.),¹ melynek 169. v. lapján, a könyv végén ezt olvassuk: «Completus est liber iste in die octava penthecostes per me fratrem *sixtum schenck de wertingen* monasterij huius professum ad laudem dei, ac honorem reverendi in christo patris et domini Conradi MÖRLIN prefati monasterij abbatis. Anno dominice incarnationis millesimo quingentesimo quinto». Hogy mely kolostor apátja volt az utóiratban említett Conrad MÖRLIN, arról felvilágosítanak az utolsó (170. r.) lapon levő apró címerek. Ezek nagyrészt országok címerai, de az alsó lapszélen, szent Affra, szent Benedek anyja, szent Benedek atyja és szent Ulrik címerai között találunk egyet (balról a második), kék mezőben arany keresztet, körülötte a CMA sziglákkal, melyhez hozzá van írva: «Sig. Conradi MÖRLIN Abbatis ad S. Udalricum et Afram Augustae». Tehát a szent Ulrikról és szent Afráról elnevezett augsburgi bencés-kolostorról van szó, melyet szent Ulrik, augsburgi püspök építtetett a szent Afrának szentelt és a magyaroktól elpusztított kápolna helyére. Conrad MÖRLIN pedig, az imakönyv tulajdonosa s a kolostor 43. apátja, 1496-tól 1510-ig állt a kolostor élén.²

Az a kérdés már most, hogy Sixtus SCHENCK DE WERTINGEN e szavait «completus est liber iste», hogyan értelmezzük? Befejeztetett. De vajjon csak a másolásra vonatkozik ez a kétértelmű szó, vagy a barátot illeti egyúttal a rendkívüli szépségű miniaturák szerzősége is? Alig hiszem. Épen a szent Ulrik- és Afra-kolostor egyéb kódexei bizonyítják ezt legjobban, melyekben teljesen azonos módon nevezi meg magát Sixtus SCHENCK egy rendtársa két *Psalterium* má-

¹ G. HÄNEL. Id. m. 620—621. lap.

² SEYLER. (A Siebmacher-féle nagy címermunkában.) Klöster. I. 5. 2. 57. tábla.

solójául és befejezőjéül, viszont a kettő közül az egyikben ezenkívül még az illuminátor is meg van nevezve.¹ Nagyon valószínű, hogy a miniaturákat nem is szerzetes, hanem világi ember festette, épügy, mint e kolostor előbb említett két *Psalterium*ában.

A kis képek a XVI. század eleji bajor miniaturfestés legszebb emlékei közé tartoznak s több lapon határozottan megérzik, hogy ez az a környék, melyből Albrecht ALTDORFER és a dunai iskola fakadt.

Körülbelül ugyanezen időből való egy kis *Imakönyv*² (Cod. lat. 226.), melynek 8. lapján, külön beragasztott pergamenlapocskán Jézus bemutatása a templomban van ábrázolva. Ez a képecske Albrecht DÜRER nagy fametszet-passziójának azonos tárgyú kompozíciójáról³ van másolva, a baloldali alak és az architektura elhagyásával. Mivel DÜRER e fametszetének keletkezése közvetlenül az 1506. év előttre tehető, a kis festmény számára ilymódon adódik oly időpont, mely előtt nem keletkezhetett.

Valamivel későbbi egy nagyon rongált állapotban levő, de igen díszesen kiállított németnyelvű *Imakönyv*⁴ (Cod. germ. 16.). A könyvecske különböző lapjain XV. századközépi tulajdonosok névbejegyzéseit találjuk, melyek kivétel nélkül két nevet említenek: a RECHBERG és a DALBURG családokét, ebből tehát — ama feltevésből indulva ki, hogy a kézirat harminc év alatt nem cserélt gazdát — némi bizonyossággal arra lehet következtetni, hogy az imakönyv e családok egyikének készült. Még pedig a család valamely nőtagjának, amire a kézirat elején levő két kép vall, melyeken egyszer Jézushoz, egyszer Máriához imádkozik egy-egy térdelő úrnő. A birtokló családra vonatkozó feltevés megerősítést kap egyéb érvektől is. Az 1. v. és 2. r., valamint a 47. v. és 48. r. lapok 8—8 címerrel, összesen tehát tizenhittal vannak borítva. Ezek között a 2. r. lapon felül, egymás mellett látható a két említett család címere;

¹ München. Staatsbibliothek. C. I. m. 4301. és Augsburg. Kreis- und Stadtbibliothek. Cod. in Fo. 49a. — E. W. BREDT. Der Handschriftenschmuck Augsburgs im XV. Jahrhundert. Strassburg. 1900. 73—84. lap.

² CSONTOSI I. a Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexei. 185. l. IX. szám.

³ A. BARTSCH. La peintre graveur. Wien. 1808. 88. sz.

⁴ G. HÄNEL. Id. m. 618. l. kb. 1509-re teszi. — Könyvkiállítási kalauz. 322. sz. A festéseken a kölni könyvfestészeti iskola befolyását érzik.

jobbról a DALBERG vagy DALBURG családé: három kék ékre osztott arany pajzsfő, a kék mezőn hat ezüstliliom. A Dalburgok ősrégi pfalzi nemesi család voltak, wormszi kamarások és «des heiligen römischen Reichs vorderste Erbritter», kiknek joguk volt ahhoz, hogy a császár elsőkül üsse őket lovagokká. Csak ha háromszori kiáltásra: «Ist kein Dalberg hie?» nem jelentkezett senki, akkor került a többiekre a sor.¹ A könyv keletkezése idejében már sváb érdekeltségei is voltak a családnak.

Balra emellett a RECHBERG und ROTHEN LÖWEN-család címere található: fehér mezőben két egymásnak háttal forduló, ágaskodó vörös oroszlán. E család az ősrégi sváb nemességhez tartozott.² A többi címer is a sváb arisztokrácia családjaié. Az 1. v. lap első címere pl. (vörös templomi zászló), a MONTFORT grófoké,³ az alatta levő (fehér mezőben vörös rózsza) az EBERSTEIN grófoké⁴ s hogy a belső lapról is említsek egyet, a 47. v. lap alsó baloldali címere a TECK hercegeké.⁵

E családi címerek zárt egysége már magában is rámutat a kézirat bajor eredetére, mert a messze földről hozott — különösen a rendelt és nem készen vett — imakönyvek a legnagyobb kivételek közé tartoznak. A miniaturák jellege is igazolja jogos feltevésünket. Azok modora teljesen egyezik a századeleji egyéb bajor munkákéval és rokon Conrad MÖRLIN imakönyvének miniaturáival is.

A miniaturák korának közelebbi meghatározásához segít az a körülmény, hogy rajtuk nagy mértékben érezzük Albrecht DÜRER műveinek hatását. A 48. lapon levő Sírbatétel pontosan van másolva DÜRERnek 1498-ban készült lapjáról, a nagy fametszet-passzió Sírbatételéről;⁶ ezenkívül akad még néhány, mely csak nagyjából

¹ HEFNER. Der blühende Adel des Königreichs Bayern. (SIEBMACHER címermunkájában.) II. 1. 27. tábla. A család utóbb bárósítva lett, sőt hercegi rangra emelve (Napoleon).

² U. o. I. 13. tábla. Utóbb bárósítva és grófi rangra emelve.

³ GRITZNER. Hoher Adel. (SIEBMACHER.) I. 3. II. 47. tábla.

⁴ SEYLER. Die deutschen Souveraine und Lande. (SIEBMACHER.) I. I., 3., 90. tábla.

⁵ HEFNER. Die Wappen der Souveraine der deutschen Bundesstaaten. (SIEBMACHER.) I. 1. 39—44. tábla.

⁶ A. BARTSCH. Id. m. 14. szám.

van átvéve DÜRER különféle kompozícióiból. Mind e további művek megjelenési éve 1516-ig terjed. Ez volna tehát megközelítőleg az az idő, melyben az imakönyvnek készülnie kellett. Keletkezési ideje 1520 utánra már nem igen tehető. Ezekre az évekre datálja különben egy ima is, mely a Németországban épen a XVI. század második évtizedében oly vehemensen elterjedt vérbaj ellen szól: «Ein gebett für die frantzosen . . . nim von mir die ayssen genant die bösen frantzosen. Nit verlass mich armen sünder mit denenn befleckt werden» stb.

A kézirat végén, a 155. r. lapon, Sixtus SCHENCK utóiratához hasonlóan, a következő szavakat olvassuk: «Wolleñt (azaz vollendet) von mir BERNHART VENND. Újra felmerül a kérdés, hogy Bernhart VENND vajjon miniator is volt-e? Azt hiszem, a «vollendet» szó ebben az esetben is csak a másolásra vonatkozik.

Utolsónak hagytam egy kis *Imakönyvet*, gróf APPONYI Sándor ajándékát (Cod. lat. 380.), mely magyar vonatkozású fontossága miatt külön figyelmet érdemel. A kézirat öt, egész lapot elfoglaló miniatúrával és számtalan lapszeldíszítéssel van ellátva. Címlapján — amint az már megállapítást nyert,¹ — a THURZÓK címere látható Kettéosztott pajzs, felső felében vörös mezőben növekvő arany oroszlán, alsó felében aranymezőben három vörös rózsza. 153. r. lapján azonban oly címerösszetételt találunk, mely közelebről is megjelöli a néhai tulajdonost. Itt a D iniciáléban ugyanis három címer van egymás mellett. Fölül a sziléziai sas, alatta balra a THURZÓ címer, jobbról pedig a boroszlói püspökség címere. Ilyen összetételű címer a THURZÓ-családnak csak egyetlen tagját illette meg, THURZÓ V. Jánost, aki 1506 márc. 22-től 1520 aug. 21-ig boroszlói püspök volt. Kétségtelen tehát, hogy a kézirat az ő számára készült. A SIEBMACHER-féle címermunka² azt állítja, hogy Szilézia címerét csak THURZÓ János utódja Jacobus von SALZA (1520—1539) kezdte használni a boroszlói püspökség címere mellett, de ezt az állítást meg-

¹ Magyar Könyvszemle. 1913. 200. l. Színes melléklet a kézirat 1. r. lapja után. A szövegben csak annyi van mondva, hogy «XV. századi imakönyv a THURZÓ címerrel».

² SIEBMACHER. Bisthümer-Klöster. I. V. 1. 68. lap.

dönti ez az imakönyv, egy vatikáni kézirat és THURZÓ János síremléke a boroszlói székesegyházban,¹ mely igaz ugyan, hogy jóval halála után (1537-ben) állíttatott fel,² de viszont testvéreitől, akik mindenesetre oly formát adattak címerének, melyet életében tudomásuk szerint használni szokott.

THURZÓ János idegen földre szakadva is megőrizte a magyarság iránti rokonszenvét s a MÁTVÁS király halálát követő időben mint a magyar párt főembere, mindvégig a magyar érdekeket képviselte Sziléziában.³ Egyike volt a legkiválóbb boroszlói püspököknek, kinek a művészetek és a tudomány körül szerzett érdemeit régtől fogva magasra értékelték. Udvarában a legkiválóbb humanisták fordultak meg, kik között különös kedveltje, Caspar URSINUS VELIUS, *Thurseis* című munkájában meg is énekelte az ő és testvére, THURZÓ Szaniszló olmützi püspök érdemeit.⁴ Levelezésben állt Erasmus ROTTERDAMUSSzal és betegségében részvétleveleket kapott LUTHERTÓL és MELANCHTONTÓL, melyek azonban már nem érték életben. Amily bőkezű volt a tudomány embereivel szemben, éppannyira gondját viselte a művészeteknek is. A humanizmus új eszméivel THURZÓ János ismertette meg Sziléziát, mintahogy Morvaországban is THURZÓ Szaniszló útján kelt fel a humanizmus napja.⁵ És THURZÓ János az, aki a renaissance művészi formanyelvét bevezette és meghonosította Sziléziában. Érdeklődése mindenfelé kiterjed; kora legjobb festőitől vásárolt képeket. Ő vette meg pl. DÜRERTŐL azt a Madonna-

¹ A tönkrement s a 18. sz. elején szétszedett síremlékből ma csak a püspök alakja és a címer van meg. Hátulsó falának egyes részletei a boroszlói Martini-Strasse 9-ben levő vakok-intézetének falába van beépítve. J. JUNGNITZ. Die Breslauer Domkirche. Breslau, 1908. 74. lap.

² R. FOERSTER. Heinrich Seyfried Ribisch und die Kunst in Schlesien Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer. IV B. 1907.

³ WENCZEL G. Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferenc négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó-családból. 1497—1540. Budapest. 1878. 25. l.

⁴ D. G. BAUCH. Caspar Ursinus Velius Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II. Budapest. 1886.

⁵ Dr. K. WOTKE. Der Olmützer Bischof Stanislaus Thurzó von Bethlenfalva (1497—1540) und dessen Humanistenkreis. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens. Brünn. 1899. III.

képet, melynek azóta nyoma veszett, de melyről a művész 1508-ban Jakob HELLERhez intézett leveleiben ismételtlen említést tesz.¹ Nagyön valószínűen ő vásárolta meg a fiatal Lucas CRANACH elbűvölően szép Madonna-képet is, mely ma a boroszlói székesegyház kincstárában van.²

E vásárlásokon kívül nagyarányú renaissance-stilű építkezések, valamint kisebb renaissance-stilű iparművészeti tárgyak készülnek az ő rendelésére, sűrű egymásutánban.

1509-ig felépítetteti a huszita háborúk alatt elpusztult Georgeneck és Kaldenstein várak helyén, Jauernig melletti pompás nyári kastélyát — máig is nyári tartózkodási helyét a boroszlói püspököknek — melyet védszentjéről Johannisbergnek nevezett el. A régi építkezésekből ma már nem sok látszik, de két emléktábla megmaradt. Az egyik, egy renaissance-stilű címertábla, elmondja, hogy ki és mikor építette a várat, a másik keresztelő szent János előtt térdepelve örökíti meg a püspököt.³

1511-ből való az a kis aranyozott ezüst szárnyasoltárka — a THURZÓ-címerrel díszítve — melyet a püspök ajándékozott a székesegyház kincstárának. Voltaképen egy bizánci Madonna és több szent ereklye keretezéséről, azaz együttes foglalásáról volt szó, amelyet renaissance-stilű kis angyalkák alakjaival díszítettett (a hátán levő vésett keresztvitel tisztára német munka). Évszám nélküli az az ezüst ereklyetartó, melyet szent Vincentius Lev. ereklyéjéhez ajándékozott a püspök a székesegyháznak.⁴

1513-ból való egy renaissance-stilű címertábla, melyet a neissei Mendikantenstiftben alkalmaztatott.⁵ (A püspök Neisseben halt is meg.)

¹ 1508. nov. 4. Item Ihr dörft nach keinem Kaufmann trachten zu meinem Mariabild. Dann der Bischof zu Presslau hat mir 72 fl. dazu geben, habs wol verkauft. V. ö. H. WÖLFFLIN. Albrecht Dürers schriftlicher Nachlass. Berlin. 1908. 160. l.

² F. LANDSBERGER. Breslau. Leipzig. 1926. 105. l.

³ D. H. LUCHS. Schlesische Fürstenbilder des Mittelalters. Breslau. 1872. 5. füzet, 7. lap, 32. szélj.

⁴ LUCHS. Id. m. 7. lap. — J. JUNGNITZ. Die Grabstätten der Breslauer Bischöfe. Breslau. 1895. 18. lap.

⁵ LANDSBERGER. Id. m. 106. l.

Az 1517-es évszámot viseli az első igazán jelentékeny renaissance-stilű munka nemcsak Boroszlóban, hanem egész Sziléziában — a boroszlói székesegyház sekrestyéjéhez vezető ajtó, melyet gazdag féloszlopok vesznek körül; az ajtó fölötti félkörű mezőben keresztelő szent János fejevétele van domborműben ábrázolva THURZÓ János térdeplő alakjával; balról fákllyatartó gyermek tartja a THURZÓ címert, jobbról egy másik, a boroszlói püspökség liliomos címerét. Ugyanezen évben újra felépíttette a székesegyház szent Jánosról elnevezett kápolnáját és temetkezési helyül választotta.

Az 1519-es évet és THURZÓ János címerét tünteti fel egy magyar sodronyzománccal, renaissance stilű ornamentikával készült kehely — a székesegyház kincstárában — mely az E. S. mesterjeggyel van ellátva.¹ Ugyancsak az ő címerével van díszítve egy másik, keltezetlen magyar sodronyzomános kehely ugyanott, mely egy-két évtizeddel is korábbi lehet, mert rajta renaissance formáknak még nyoma sincs.

A régebbi irodalomban több helyütt úgy olvassuk, mintha a 18. században elpusztult püspöki palotát is ő emelte volna,² de újabban ez építkezést elődjének, IV. Johann von ROTH püspöknek tulajdonítják.³

Ennyi az, amiről ma tudunk vagy ami ránk maradt. Bizonyosan jóval több művészi munka is készült rendeletére, melyeknek azonban már nyoma veszett.

Tudományos műveltségéhez hozzá tartozott, hogy a könyvnyomtatás iránt is érdeklődött. Az ő rendezésében és kiadásában jelent meg, még koadjutor korában, 1505-ben, Krakóban egy *Missale Wratislaviense*.

Saját könyvtárából mindössze négy darabról van tudomásom: Az első egy XIV. század végi vagy XV. század eleji *Missale*⁴ a

¹ JUNGITZ. Id. m. 140.

² D. J. HEYNE. Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau. III. Breslau. 1868. 727. l. — WENZEL. Id. m. 51.

³ F. LANDSBERGER. Id. m. 193. l.

⁴ Dr. J. DITTRICH. Bericht über ein Manuscript auf Pergament in Folio-band, ein zum Gebrauche der Breslauer Bischöfe bestimmtes Missale aus der zweiten Hälfte des 14-ten oder dem Anfange des 15-ten Jahrhunderts. Mit-

drezdai Altertummuseum gyűjteményében. Címer nélküli, egyszerű kézirat, egyetlen, egy Krisztusfejet ábrázoló kis miniatűr-képpel; a kódexbe THURZÓ János sajátkezűleg írta be püspökké avatásának körülményeit.

A második darab a vaticani könyvtár egy kézírata, mely különféle egyházatyák leveleit tartalmazza, úgymint: PAULINUS nolai püspök, AUSONIUS, URANIUS presbyter, IGNATIUS antiochiai püspök és szent ANTAL leveleit. Címlapján egy bejegyzés THURZÓÉNAK vallja a könyvet s ugyanott a bejegyzésen kívül a THURZÓ címer, a boroszlói püspökség és Szilézia címere láthatók. A kézirat egyébként dísztelen. A 157. lap bejegyzése szerint a kézirat egyik része egy CORVIN-kódexből van másolva, mely tehát a könyv iratási évében, 1515-ben már THURZÓ birtokában volt.¹

A harmadik darab Caspar URSINUS VELIUS — ERASMUS ROTTERDAMUSRÓL ÍROTT — VERSÉNEK Bécsben, pergamenre nyomtatott példánya, 1517-ből. Ma a boroszlói Stadtbibliothekban (Sign. 4. No. 520.)² Minden dísz nélküli darab.

A negyedik darab a Nemzeti Múzeum *Imakönyve*, melyet említettem s mellyel most, visszatérve rá, bővebben akarok foglalkozni. A kódex öt nagyon díszes lapja közül csak egy olyan van (28. r.), mely tiszta renaissance formákat mutat, a többi négy — nem tekintve a folyondárok közé illesztett puttókat s egy-egy olasz renaissance-ékszert — nagyjából a XVI. század eleji német munkák modorát tünteti fel, ugyanígy a számtalan kis lapszédísz is a többi lapokon. Fejtegetéseink szempontjából a renaissance-stílusú lap a fontos és bizonyára THURZÓ ízlésének is leginkább ez felelt meg.

teilungen des kgl. Sächsischen Vereins für Erforschung und Erhaltung der vaterländischen Altertümer. Dresden. II. 1842. p. 29—32. — D. H. LUCHS. Miscellen, stb. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens. Breslau. 1862. IV. 395. l.

¹ M. VATTASSO et P. FRANCHI DE' CAVALIERI. Codices Vaticani latini. Roma. 1902. I. 524. sz. 397—399 l. Szilézia címerét tévesen a neissei hercegség címerének mondja. — G. A. Thurzó János boroszlói püspök kódexe a vatikáni könyvtárban. M. Könyvszemle. 1903. — A. DE HEVESY. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 88. lap.

² BAUCH. Id. m. 31. l.

Mind e renaissance izlésű munkákkal, építkezésekkel, iparművészeti tárgyakkal és miniált kódexekkel szemben felmerülő első és legfontosabb kérdés az, vajjon honnan jön ez az új irány THURZÓ udvarába és vele Boroszlóba? Melyik az a közvetlen forrás, melyből merítenek? mert hiszen, hogy az összeköttetés Olaszországgal nem közvetlen, hogy nem olasz munkások dolgoznak itt elsősorban, az az összes munkáknak főleg figurális részleteiben erősen domináló német eleméből, kétségtelenül kiviláglik.

F. LANDSBERGER legutóbb megjelent, kitünő és THURZÓ János érdemeit nagyon elismerő könyvében szintén felveti e kérdést. Ő oda látszik hajlani, hogy a renaissance stíljéhez THURZÓT, ki egyébként Olaszországban több évet is töltött, Krakó művészeti élete vezette.¹ Ezzel szemben határozottan azt merem állítani, hogy ellenkezőleg, Budáról kapta ezt a művészi ösztökélést.

Bizonyos igaz, hogy Krakóban jó néhány évvel előbb volt renaissance, mint Boroszlóban. De általánosan ismert tény, hogy ez a renaissance ZSIGMOND herceg révén Budáról került oda s az első ily természetű mű, JÁNOS ALBERT király síremléke 1501-ben megkezdve, 1503-ban készült el. ZSIGMONDnak, már mint királynak, nagyobb arányú építkezései pedig csak 1507-ben indultak meg és 1526-ig folyvást erős kapcsolatban álltak a magyarországi építkezésekkel, részben olasz, részben magyar művészek, részben pedig magyarországi márvány átvitele által.²

Azonkívül THURZÓ János 1502-ben ROTH IV. János boroszlói püspök coadjutorává, 1506-ban pedig ennek utódjává lett s így a lengyel renaissance első építkezéseinek idején ő már Boroszlóban tartózkodik. Nem akarom persze minden történeti adat meghazudtolásával azt állítani, hogy közben nem járt Krakóban, de bizonyos, hogy nem volt meg már az az erős kontaktsa a krakói eseményekkel, mint azelőtt.

¹ LANDSBERGER. Id. m. 106. l. «Wenn nicht seine Heimat Ungarn — so die spätere Wohnstätte seines Vaters... die Stadt Krakau» és 107. l. «Auch die Stadt (Breslau) scheint damals, ähnlich wie ich das von der Turzoschen Renaissancebewegung vermutet habe, ihre Blicke nach Krakau zu lenken.»

² DIVÉKY A. Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. Archaeológiai Értesítő. 1910. 6—8. l.

És itt nagyon fontosnak tartom még egy — noha későbbi, THURZÓ János halála utánra eső — adat megemlítését, melyből sok valószínűséggel lehet arra következtetni, hogy korábbi időben is voltak már hasonló természetű előzményei. 1524-ben ugyanis BONER, ZSIGMOND király építkezéseinek pénzügyi vezetője, a THURZÓK ügynökei útján lerajzoltatta az esztergomi székesegyház nagy oltára előtt levő korlátot.¹ Vajjon képzelhető-e, hogy magyarországi épületek után készült hasonló rajzokat előbb és saját maguk számára nem szereztek volna be a THURZÓK? Alig hiszem.

És mi szükség lett volna Krakó felé fordulni, mikor THURZÓ János nálunknál sokkal jobban tudta, hogy a krakói új művészet forrása is csak Magyarország. Hisz megvoltak neki az egyenes összeköttetései Magyarországgal! Az udvarral és a művelt főpapokkal, kik országszerte mind renaissance stilben építkeztek.

Mindenekelőtt itt volt mintaképül nagybátyja, THURZÓ Zsigmond, a kitűnő humanista, ALDUS MANUTIUS és HASSENSTEIN barátja, 1506 — 1512-ben váradi püspök. THURZÓ Zsigmond Olaszországban tanult. MÁTYÁS király halálakor 25 éves felnőtt ember volt, tehát keletkezésükben élvezhette végig a nagy király utolsó éveinek építkezéseit és budai műhelyének termékeit. Ezenkívül a renaissance művészet nagy pártfogója, BAKÓCZ Tamás primás is jó embere volt. És épen az esztergomi korlátról készítették rajzot a THURZÓK ügynökei!

Valóban: följegyzések és épülettöredékek bizonyítják, hogy THURZÓ Zsigmond pompás, renaissance stilű épületeket emeltetett Váradon.² Könyvtárában és a templomi felszerelések között pedig élvezhette az elődjétől FILIPECZ (Pruisz) Jánostól ottmaradt remek graduálékat, egyéb szerkönyveket és tárgyakat, melyekhez hasonlókat bizonyosan maga is készítettett.

FILIPECZ Jánossal THURZÓ János is a legbensőbb kapcsolatban állott. 1506 március 22-én THURZÓnak boroszlói püspökké való

¹ DIVÉKY. Id. m. 7. l.

² BUNYITAY V. A váradi püspökség története. 1883. Nagyvárad. I. 356—365. 1884. III. 29., 43., 112—113. lap. — BUNYITAY V. A menyői keresztkút és a renaissance Szilágymegyében. Századok. 1886. 893. l.

felszentelését testvére, THURZÓ Szaniszló olmüztzi püspök,¹ FILIPECZ János azelőtt váradi püspök, 1506-ban pedig a boroszlói szent Bernátról elnevezett ferencrendi kolostorban élő barát² és mások végezték.

FILIPECZ a morva humanizmus és renaissance történetében époly jelentős alak, mint a magyarországiban. RANZANUS és OLÁH Miklós ámulattal beszélnek nagyszabású, pompás váradi építkezéseiről, a ruhákról, edényekről, szerkönyvekről, melyeket készíttetett. 1480-ban MÁTYÁS király olmüztzi püspökké tette meg, mely kinevezésébe ugyan a pápa nem egyezett bele, de azért 1482—1491-ben ő a püspökség adminisztrátora. Ez idő alatt Olmützben,³ Viskován,

¹ A morvaországi humanizmus e nagyhírű megteremtője (1497—1540. olmüztzi püspök) szintén erősen buzgólkodott az olmüztzi és kremsieri templomok felépítése és rendbehozása körül. Alkotásairól azonban voltaképen csak levéltári adatok beszélnek, csupán egyetlen mű maradt meg, KÜZEL, egyébként ismeretlen lovagnak, a székesegyház szent János kápolnájában, a püspöktől, 1524-ben felállított síremléke (Közölve: A. NOWAK. Kirchliche Kunst-Denkmaale aus Olmütz. Olmütz. 1892. II. VI. tábla.). Minden egyéb alkotása az időnek és utódai építkezési dühének esett áldozatul. 1498-tól 1506-ig tartó folytonos adományok az olmüztzi templomok számára az ő buzdítására történhettek. (F. X. PARSCHE. Das Stadt Archiv zu Olmütz. Olmütz. 1901. 342., 362., 403., 456., 459., 463., 465., 471., 474., 485., 557. sz. iratai.). Saját maga is áldozott és folytonos gyűjtéseket rendezett, hogy a szükséges pénzek befolyjanak. 1504-ben 40 napi bűnbocsánatot adott mindazoknak, kik a székesegyház, vagy a leégett olmüztzi szent Móric prépostsági templom felszereléséhez, restaurálásához adományaikkal hozzájárulnak. 1512-ben elkezdte egy új kórus építtetését a székesegyházban. A költségeket az 1515-iki szent évben Olmützben befolyt pénzek fedezték. (E kórust később újabb építkezések miatt lebontották.) Megkezdte egy érseki palota fölépítését (Utóbb szintén lebontva.). (NOWAK. Id. m. 3., 33., 47. lap.) — 1537-ben elkészíttette THURZÓ János fönt említett síremlékét, melynek már csak töredékei vannak meg. — 1540-ben felépíttette a kremsieri szent Móric templomot (Dr. B. DUDIK. Bibliothek und Archiv im fürsterzbischöflichen Schlosse zu Kremsier. Wien. 1870. 91—92. lap), mely munkálatok szintén az újabb építkezéseknek estek áldozatul.

² BUNYITAI V. Id. m. 319. l. úgy adja elő, mintha FILIPECZ rögtön Magyar-Hradischra vonult volna, de ez nem áll. A püspök 1492. jún. 8-án lépett be a boroszlói szent Bernát-rendi szerzetesek kolostorába. V. ö. I. C. H. SCHMEIDLER. Urkundliche Geschichte der evangelischen Haupt und Pfarrkirche zu St. Bernhardin. Breslau, 1853. 29. l.

³ 1491 máj. 8. ő szenteli fel az olmüztzi városházának szent Jeromos kápolnáját s nem valószínű, hogy e kápolna utolsó építkezéseire maga is be

Magyar Hradischon¹ szintén nagy hévvel épít. Ezenkívül megalapítja az első morvaországi könyvnyomdát Brünnben, 1486-ban.² S vajjon milyen irányú volt művészeti érdeklődése? BUNYITAY³ feltesz — mert hiszen építkezéseiből jóformán semmi sem maradt reánk — hogy még a csúcsíves irány híve volt. A könyvtárából ránkmaradt darabok azonban épen az ellenkezőt bizonyítják. A könyvtárból mindössze két darabot ismerünk. Az egyik az esztergomi kincstár *Pontificaléja*, mely a MÁTYÁS király budai műhelyében kiformálódott magyar renaissance irányú miniator-iskola egyik jellegzetes darabja⁴ s még váradi püspöksége korában, tehát 1490 előtt készült. Ehhez, legalább részben, teljesen hasonlóknak kellett lenniök többi könyveinek is. A másik kódexe, az olmützi káptalani könyvtárnak egy ATTAVANTÉTŐL illuminált L. B. ALBERTI kézírata, mely azelőtt MÁTYÁS király könyvtárát díszítette.⁵ Nagyjából tehát ugyanazok a tünetek, mint THURZÓ Jánosnál. S képzelhető, hogy az említett *Pontificaléhoz* hasonló munkák nem kerültek volna el THURZÓ János könyvtárába is?

De a magyar renaissance-szal való e közvetett érintkezéseken kívül még fontosabb adatot is tudunk felhozni: 1507 tavaszán THURZÓ János maga is járt Budán. Épen a döntő évben. Ezelőttről semmiféle művészeti rendeléséről nem tudunk, ezután 1509-ig felépíti a johannesbergi várkastélyt, melyet gyors egymásutánban követnek a többi rendelések. Tudjuk, hogy 1465—1512-ben meglehetősen erős volt a kapcsolat Boroszló és Felsőmagyarország

nem folyt volna. D. H. KUX és M. KRESS. Das Rathaus zu Olmütz. Olmütz, 1904. 20. l. és 38. sz. Warasdiner Bischofnak mondja, a Waradiensist révedésből Waradiensisnek olvasva.

¹ BUNYITAY. Id. m. I. 314. l.

² Dr. B. DUDIK: Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621. Brünn, 1879. 13. l. — Bunyitay. Id. m. I. 318. l.

³ BUNYITAY. Id. m. III. 67. lap.

⁴ FRAKNÓI V. Pruisz János váradi püspök Pontificaléja. M. Könyvszemle. 1884. 1—4. l.

⁵ CSONTOSI J. Újabb adatok Attavantétől festett Corvin-codexekről. Archaeologiai Értesítő. 1909. 231. l. Erthetetlen módon sem WEINBERGER, sem HEVESY nem veszik fel a Corvin-codexek jegyzékébe. — E. HOFFMANN. Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices. Belvedere, 1925. 153. l.

között; ez években Nickil ROSENAWER, Niclas ROSENAWER (az előbbi testvére), Niclas UNGER, Valten (Valentin, Bálint) UNGER, Steffen UNGER, Mathis GRAN és Symon BLOEMLEIN von Preszbürge nevű művészek dolgoztak részben mint önálló mesterek, részben mint jobbnevű festők segédei Boroszlóban.¹

Hogy a munkálatokhoz THURZÓ Magyarországból jelentéke nyebb művészt hívott volna meg, nem hiszem. A boroszlói munkáknak nincs meg az az olasz jellegük, mint a magyaroknak. S így nagyon valószínű, hogy csak Magyarországból importált egyházi felszerelési tárgyak, CORVIN és egyéb illuminált kódexek, építészeti rajzok és talán jelentéktelenebb magyar művészek útján honosodott meg Boroszlóban a renaissance.

Itt döntő fontosságúvá válik különösen az egyik, a renaissance stílű, említett sodronyzománcos kehely 1519-ből, melyet a püspök ajándékozott a boroszlói Kreuzkirche kincstárának. (Ma a székesegyházban.) HAMPEL² az ilyfajta munkákat kivétel nélkül magyar eredetűeknek tartja, ZIMMER³ szerint e darabok vagy Boroszlóban készültek magyar mester kezétől vagy belföldi munkák, de magyar mintára. A mi szempontunkból ez mindegy is. A magyar eredet mindenképen el van ismerve és ez a lényeg. E darabokat egyébként tudtommal mindmáig magyar munkáknak tartják is.⁴

A két THURZÓ-féle kehely nem izolált jelenség. Ezekon kívül még öt ilyen sodronyzománcos kehely ismeretes Boroszlóban, melyek közül kettő 1518-ra és 1524-re van datálva és ugyanazzal az E S mesterjeggyel van ellátva, mint a THURZÓ-féle kehely 1519-ből.

¹ Dr. A. SCHULTZ. Urkundliche Geschichte der Breslauer Maler-Innung in den Jahren 1345 bis 1523. Breslau, 1866. 63, 67, 74, 82, 85. lapok. — IPOLYI A. A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Budapest, 1878. 83. l. Valten UNGER nevét Walterre változtatja.

² HAMPEL J. Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből. Archaeologiai Értesítő. 1887. 100—101. lap.

³ ZIMMER M. Négy sodronyzománcú kehely Boroszlóban. Archaeologiai Értesítő. 1887. 420. lap.

⁴ Egyedül H. LUTSCH (Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau. Breslau, 1886. 173. l.) mondja a SAUER-féle kehelyről, hogy «ist schwerlich diesseits der Alpen gefertigt».

E kettő a kiváló humanista kanonoknak, Stanislaus SAUERnek ajándékképpen került a székesegyház kincstárába.

Tehát nemcsak THURZÓnak voltak ilyen magyar aranyműves tárgyai, hanem más boroszlói főpapoknak is. S a nagy renaissance-fejedelemnek, MÁTYÁSnak, kinek könyvtárából THURZÓÉÉ és FILIPECZÉÉ kívül bizonyosan más darabok is vándoroltak észak felé, oly tisztelete élt Boroszlóban, hogy az előbb említett SAUER kanonoknak, az 1535-ben, valószínűleg Michel FIEDLER nevű, talán boroszlói művésztől¹ a boroszlói Kreuzkirchében felállított síremlékére, — melyet maga SAUER rendelt meg még 1533-ban — *Mathias Rex Hungariae* körirattal MÁTYÁS királynak babérkoszorús szép profil fejét faragták.²

Mind e körülményekből azt kell következtetnünk, hogy a meglevőknél sokkal több művészeti árút is importáltak Boroszlóba. Az illuminált kéziratokra vonatkozólag ezt határozottan állíthatjuk is, látván a Nemzeti Múzeum darabját, melynek egyetlen tiszta renaissanceéizlésű lapja félreérthetetlenül mutatja a budai műhely termékeitől való leszármazását.

E modor Magyarországon először 1489-ben lép fel, az ERDŐDI BAKÓCZ-család címeres levelében.³ Az akkor már körülbelül nyolc év óta nagy arányokban működő műhelyben ez egészen új hang. Tisztább és nemesebb, mint az eddigi munkáké. Nyomban követik a MÁTYÁS számára kezdett legpompásabb kéziratok, a párizsi *Cassianus*, a müncheni *Béda* és a holkham-halli *Evangelistarium*. Mind a hármat már ULÁSZLÓ fejeztette be, világos jelétül annak, hogy a művész itt dolgozott MÁTYÁS halála után is. Ezekhez szorosan csatlakozik NAGYLUCSEI Orbán egri érsek *Psalteriuma*, mely 1487—1492-ben készült.⁴ A CORVIN-codexokról szóló tanulmányomban igyekeztem azon nézetemnek érvényt szerezni, hogy e kéziratok

¹ FÖRSTER. Id. m. 98—99. l.

² A magyar szakirodalomba először FRAKNÓI V. iktatta be. Mátyás király arcképe Boroszlóban. Arch. Ért. 1891. 14—17. l.

³ Színes képe közölve FEJÉRPATAKY L.: Monumenta Hungariae Heraldica. Budapest, 1901. XXIV. tábla.

⁴ HOFFMANN E. Nagylucsei Orbán könyvtárának maradványai. Magyar Bibliofil Szemle. 1924. 167. l.

JÁNOS madoccai apátnak és segédeinek munkái.¹ Épen mert itt dol-

¹ HOFFMANN E. *Der Künstlerische Schmuck* stb. 148–151. lapok. A madoccai apát nevét ULÁSZLÓ király számadáskönyvei^I tudvalevőleg nem említik. CSONTOSI 1879-ben meglepetésszerűen FÜLÖPnek nevezi.^{II} Noha ezt az állítást 1885-ben visszavonja és «névtelen madoccai apát»-ot mond,^{III} HEVESY^{IV} 1911-ben újra visszatér a «Fülöp» névre. Sőt, ami még csodálatosabb, 1912-ben SÖRÖS Pongrác is azt állítja, hogy «GERGELY commendátort törvényes apát, FÜLÖP váltotta föl. Nevét festőművészete tartotta fenn;... MÁTYÁS királynak is dolgozott, 1494-ben pedig II. ULÁSZLÓtól kapott 60 forintot BONFINI munkájának kifestéséért. Legalább 1496-tól, ... Antal fia János, a madoccai apát».^V Állításainál nem tud semmi egyébre hivatkozni, mint CSONTOSINAK már vissza is vont tévedésére. Nincs az sem oklevélileg bizonyítva, hogy MÁTYÁSNAK dolgozott és a számadáskönyvekben nincs is említve, hogy a BONFINI festéséért kapott pénzt. Ellenkezőleg, BONFINI művének eddig ismert két töredéke nem illuminált.^{VI} 1913-ban FOGEL J. újra «névtelen»-nek mondja.^{VII} 1923-ban HEVESY *vagy* GYULAY Gergelyt *vagy* JÁNOS apátot gondolja a miniatornak.^{VIII} Ugyanő egy másik, 1923-i dolgozatában ismét névtelenül említi az apátot.^{IX} Ezzel szemben az igazság az, hogy FÜLÖP apát egyáltalában nem létezett, hogy GERGELY sohasem volt apát, csak commendátor, sőt egy 1511 okt. 23-ról kelt oklevél, mely JÁNOS apát közvetlen elődjéről jelöli meg, egyszerűen fráter GREGORIUSNAK nevezi.^X Ő reá tehát a rövid «a madoccai apát» megjelölés semmi módon sem vonatkoztatható. A miniator apát ennél fogva csakis ez a JÁNOS, vagy mint egy másik oklevél nevezi, JOANNES ANTONIUS^{XI} (és nem Antal fia János) lehetett. Mivel 1498-ban már biztosan ő az apát, nagyon valószínű, hogy 1495-ben (és nem 1494-ben) már szintén ő volt az, főleg miután GERGELY megbízása csak 1484-ig szólt és meghosszabbításról nem tudunk.

^I I. Ch. von ENGEL. *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*. Halle 1797. I. 152. lap.

^{II} CSONTOSI J. Adalék a magyarországi XIV.–XV-ik századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez. *Magyar Könyvszemle*. 1879. 148. l.

^{III} CSONTOSI J. Attavantestől festett Corvin-codexek. *M. Könyvszemle*. 1885. 253. l.

^{IV} A. HEVESY. Les miniaturistes de Mathias Corvin. *Revue de l'art chrétien*. 1911. 120. l.

^V SÖRÖS P. Az elenyészett bencésapátságok. Budapest, 1912. 333. l.

^{VI} JAKUBOVICH E. Bonfini-kódextöredék a Magyar Nemzeti Múzeumban. *M. Könyvszemle*. 1919. 111–117. l. — JAKUBOVICH E. Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke. *M. Könyvszemle*. 1925. 19–27.

^{VII} FOGEL J. II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. 98. lap.

^{VIII} A. de HEVESY. Une «Histoire turque» enluminée provenant de la Bibliothèque de Wladislas II. roi de Hongrie et de Pologne. *Gazette des Beaux Arts*. 1923. 296. l.

^{IX} A. de HEVESY. La Bibliothèque du roi Matthias Corvin. Paris, 1923. 38. l.

^X Országos Levéltár. Dipl. O. 16.741. sz.

^{XI} LUKCSICS J. Monumenta Romana episcopatus vesprimiensis. Budapest, 1907. IV. 88. l.

gozott és mert oly jelentékeny művész volt, formanyelvét teljesen magáévá tette a budai műhely. Ettől fogva egészen 1533-ig több kéz munkáját különböztethetjük meg a műhelyben, de nagyrészkül ennek ellenére is ugyanezt a modort mutatja. Címeres levelek mindig a legmegbízhatóbb anyagot szolgáltatják, mert helyhez és időhöz vannak kötve. Itt tehát néhány legjellegzetesebb darabra hivatkozom: az 1498-iki somogymegyei címeradománylevélre,¹ az 1507-iki TÖRÖK-armálisra,² az 1514-iki RADOVÁNI-KECZER Ferenc-féle,³ KANIZSAY Lászlóéra 1519-ből,⁴ KÁLLAY VITÉZ Jánoséra 1521-ből,⁵ ZÁRAI Lázáréra 1533-ból.⁶ Nagy időközökből soroltam fel néhányat, hogy a folytonosságot lássuk. Ezekhez csatlakozik PERÉNYI Ferenc váradi püspök missaléja, mely valószínűleg 1522 táján készült.⁷

Minde munkáknak 1489-től 1533-ig megmaradó modora, mely megadja általános jellegüket, főleg a széles levelek sajátos fodros formáiban és fehérrel vagy sárgával páratlanul gondosan és könnyedén felrakott árnyékolásában van, mely teljességgel csipkeszerű benyomást kelt. A THURZÓ-féle *Imakönyv* miniatúrájának tökéletesen ez a modora. Hogy bőségszaruk, kandeláberek, ékszerek épen úgy vannak alkalmazva, mint Magyarországon szokásos, talán nem is kell külön kiemelni. A THURZÓ-féle *Imakönyv* tehát nem magyar termék, hanem valószínűleg boroszlói, de kétségtelen, hogy Magyarországból importált, illuminált kéziratok hatása alatt készült. És így e darab, egyéb felhozott bizonyítékaimtól támogatva, nagyon súlyosan esik latba amaz állításom mellett, hogy a renaissance nemcsak Lengyelországba, hanem Sziléziába is Magyarországról jutott el.

¹ Kaposvár. Somogy vm. levéltára.

² Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY A. Magyar címeres levelek. Bpest. II. 72.

³ Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY Id. m. I. 48.

⁴ Országos Levéltár. M. O. D. L. 24.772.

⁵ Országos Levéltár. M. O. D. L. 23.545.

⁶ Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY. Id. m. I. LIX.

⁷ Ősnyomtatvány a győri püspöki papnövelde könyvtárában. Megjelent Velence, 1498. Emericus Spira nyomdájában. BUNYIFAY V. Id. m. III. 72—73. lapja szerint a püspök első miséjéhez 1522-ben illuminálva.

Eszerint Boroszló volna a *Mátyás* királytól megalapított magyar renaissance terjedésének északnyugati irányban legszélsőbb állomása. E mozgalom ott THURZÓ életében s helybeli művészekről gyakorolva még halála után is egy-két évtizedig él. Akkor, már a magyar összeköttetések megszűntével, szembetalálkozik az északról, jobbra Németalföldről jövő renaissance irányzattal és karaktere ennek hatása alatt lényegesen módosul.

Eddigi fejtegetéseink során folytonos hivatkozás történt az erős magyar-morva kapcsolatokra is, valamint FILIPECZ János fontos közvetítő szerepére és THURZÓ Szaniszló olmützi püspökségére. Ha tehát eddigi megállapításaink helyesek voltak, úgy föltétlenül meg kell találnunk a nyomát Morvaországban is, Csehországban is a magyar renaissance fölfelé szivárgásának. E kérdésre csak röviden akarok kitérni, két példára hivatkozva a könyvfestés területéről.

Már 1499-ből találunk egy meglepően érdekes darabot, az olmützi Studienbibliothek pompás *Antifonáriumában* (IV. 1.), mely a morvaországi Znaim mellett fekvő brucki prémontrei szerzetesrend számára készült. A remek munka egészében a századforduló cseh-morva munkáinak jellegét viseli magán. Címlapjának¹ gazdag ornamentális szalagja azonban és számos részlet a többi lapokon forma, színezés és festési modor szempontjából a legszorosabb kapcsolatban áll a budai miniatoriskola termékeivel és azok egyenes származéka. A budai munkáknak oly jellegzetes részletei, mint a Felsőolaszországból származó gyümölcsharang, a ragyogóan kék bőségszaruk, a szép ékszerek, a vékony, fonott, lógó aranyláncok, egytől-egyig megtalálhatók a díszítések között. A jelenetek tájképei is, sziklaszerűen szaggatott földjükkel, Budáról vándoroltak fel Bruckba. A két stílus, a morva és a magyar, egymástól egészen különáll. Látszik az újnak idegenszerűsége, mely még nem tudott felszívódni és szervesen összeolvadni a régivel. Előfordul, hogy a budai renaissance-keretben gótikus angyal áll, a morva virágok között pedig egy-egy budai színes hosszúnyakú madár vagy virág bukkan fel. De összefonódva is,

¹ Képek közölve: NOWAK. Id. m. 24—25. lap. XIV. tábla és D. K. CHYTL. Vývoj miniaturního malířství českého ze doby královu Rodu Jagellonského. V Praze, 1896. 39 lap. 25 kép.

mindenik forma megtartja a maga — külön eredetéből származó — előadási modorát. A renaissance formák mindig budai modorban, gyengéd színekkel, finoman, aprólékosan, előkelően vannak festve, míg a sajátlagos cseh-morva ornamentika sötétebb és nehezkesebb színekben és formákban, elnagyolóbb modorban jelentkezik. Az alakoknál mindig a helyi tradíciók és az előképül választott német metszetek szabnak irányt.

Ha Csehország felé fordulunk, ugyanezt találjuk. Itt mindenestre ULÁSZLÓ király az összekötő kapocs. Tudjuk, hogy 1495-ben a madocsi apát a királyi könyvek miniátora. A király a török császárök történetét is (Nürnberg) a budai műhelyben illumináltatta 1512—1516-ban.¹

1505-ben, Neu-Pilsenben készült STERNBERG László gróf számára egy csehnyelvű *Evangeliarium*, mely ma a bécsi FIGDOR-gyűjteményben van. (F. 398.)² A cseh modorban gazdagon díszített könyvnek két remek lapja tisztára renaissance-formákat mutat, tökéletesen abban a modorban, melyet e kor Budán kiállított címeres leveleiből és a magyarországi kéziratokból oly jól ismerünk.

E két példa — úgy gondolom — elég bizonyíték arra, hogy a renaissance-formák ismerete és szeretete Lengyelországon kívül, Csehországba, Morvaországba és Sziléziába is — Magyarországból származott el.

V. Osztrák kéziratok.

A XIV. század végéről csak egy nagyon egyszerű, kalligrafiai ornamentumokkal díszített kéziratot bír a gyűjtemény, az *Apostolok leveleit*, mely a passai egyházmegyében fekvő axpachi karthauzi kolostoré volt s valószínűleg ott is készült. (Cod. 233.)³

A XV. század harmincas vagy negyvenes éveiben készülhetett egy kézirat, az a fantasztikus ú. n. *osztrák krónika*, melyet ismeretlen szerzője Bécsben, 1395-ben fejezett be. Azelőtt Matthäus vagy

¹ A. de. HEVESY. Une histoire turque stb. 296 l.

² CHYTL. Id. m. XVIII. tábla.

³ HÄNEL. Id. m. 597. lap.

Gregorius HAGENT tekintették szerzőül, MAYER¹ véleménye szerint Johann SEFNER írta a krónikát, de e felfogás nem vált általánossá.² A múzeumi kézirat — melyet úgy látom, az osztrák szakirodalom nem ismer — szövege szerint nem ritkaság. E krónika sok példányban ismeretes. Bécsben (16 példány), Münchenben, Berlinben, Görzben, Vorauban, Innsbruckban stb. egyaránt megtalálható. Az innsbrucki példány csinosan is van illuminálva. A Múzeum példánya a XVIII. században SCHER Sixtusé lehetett, mert a fedőlapon az ő írása olvasható. Az egyébként egyszerű papirkéziratba néhány rendkívül kedves címerrajz van festve — sohasem létezett hercegek fantasztikus, hiteles címerei — e kor kedves osztrák modorában többhelyütt figurális motívumokkal is díszítve. (Cod. germ. 26.)

1456-ban fejezte be S. AUGUSTINUS *De civitate dei* című munkájának (Cod. lat. 120.) a gersteni (Tirol) bencés kolostor apátja számára készült másolatát Ulrich KLENEKER. Inicialéi tisztára kalligrafiai munkák.

1468-tól (a 81. v. lapon) 1486-ig (49. v.) Passauban (69. r. lap) német és latin nyelven írtak egy *Devotionálet*. (Cod. lat. 242.) A kéziraton, mely utóbb a gemniki karthauzi kolostoré volt, többen dolgoztak, sőt az elején pár oldalas régibb verses rész is van, mely a század első felének népies, kedves elbeszélő modorában néhány képet is tartalmaz.

1469-ben Pettauban másolt Gallus SACHS egy *Bibliát*. (Cod. lat. 127.), melynek 414. r.—440. v. lapjain a római császárok vannak felsorolva 1441-ig. A bekötési táblán azt olvassuk: «Videtur mihi hunc codicem a me Graeci 50 f. emptum fuisse Claustri S. Pauli in Lavanthal». A 396. r. lapon pedig: «Finita est secundo pars bible Pettovie feria quarta ante annunciationis virginis gloriose per Gallum SACHS etc., anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo nono, quo anno in die purificationis virginis gloriose

¹ Dr. Franz M. MAYER. Untersuchungen über die österreichische Chronik des Matthäus oder Gregorius Hagen. Archiv für österreichische Geschichte. Wien. 1880. 336 l.

² Hermann J. HERMANN. Die illuminierten Handschriften in Tirol. Leipzig. 1905. 173—174. l.

(febr. 2.) Marchburg, Fewstritz, Fürstenveldt, Hartperck civitates cum Wildon castro per Andream PEMKIRCH et complices suos capte sunt». Mindezen felsorolt helyek Stájerországban vannak, az említett PEMKIRCH helyesen BAUMKIRCHER pedig stájer nemes, ki előbb III. FRIGYES császár jó embere, aztán átpártol V. LÁSZLÓHOZ, megint vissza a császárhoz, hogy azután MÁTYÁS király segítségével (?)¹ az elégedetlen stájer nemesek élére állva, újra a császár ellen forduljon s 1469-ben Grácig előrenyomuljon. Tehát minden adat Stájerországra vall. SACHS nem volt képzett miniator, de sok jó igyekezettel készítette munkáit s ő nála már igazán elhihetjük, hogy a másolást és illuminálást is ő végezte. Lapszéli díszítései a hatvanas évek késői gótikus modorát mutatják, mielőtt még a század végének naturalisztikus modora általánosan elterjedt volna.

1472—1473-ban másolta Paulus WENIGEL DE SCHROBENHAUS (a 498. lap bejegyzése szerint) Bartolommeo MONTIGNANINAK *Liber consiliorum medicinalium* című munkáját. (Cod. lat. 223.) A címlapon, melyet színes virágokba nyíló hosszúszerű folyondár vesz körül, ismeretlen címer látható. A festés kétségtelenül salzburgi munka nem szabad zavarólag hatnia itt azon körülménynek, hogy Schrobenthaus Augsburg közelében fekszik, mert Bajorország és Salzburg akkor művészetileg nagyon összeforrott. Az egyébként igénytelen, de igen jellegzetes munkának még készítőjét is meg tudjuk nevezni bizonyos Ulrich SCHREIER nevű salzburgi művészből, kitől számos munkát — közöttük két szignáltat — ismerünk.² Ezek között is több olyan található, melyet regensburgi kopisták írtak. E névvel egyébként a Múzeum anyagának folytatólagos ismertetése során még találkozni fogunk.

1491-ből való egy, a baseli zsinatról szóló, *Acta conciliorum* (Cod. 177.), melyet Joannes HUBER ex Niederdorf másolt Brixenben (Niederdorf és Brixen Tirolban fekszenek). A címlapjára festett kis medaillon, a Szentlélek eljövételével, egyetlen dísz az egyébként egyszerű papirkéziratnak.

¹ TÓTH Zoltán. Id. m. 201 lap., e támogatást nem látja bebizonyítottnak.

² F. EICHLER. Die deutsche Bibel des Erasmus Stratter in der Universitäts-Bibliothek zu Graz. Leipzig. 1908.

VI. Csehországban és Morvaországban illuminált kéziratok.

A múzeum anyagának egyik legérdekesebb darabja egy gazdagon és rendkívül szépen illuminált *Rituale*,¹ mely a XV. század végén, Csehországban készült. (Cod. lat. 252.) Rendeltetését a bekötési tábla belső felére írt bejegyzésből pontosan megtudjuk: «Rituale Ecclesiae ad S. Aegidium veteris Pragae Canonicorum regularium S. Augustini». Tehát az óprágai Szent Egyedről elnevezett Ágoston-rendi kanonokok rituáléja volt. A szöveg után még néhány lap következik újabbkori írással, valószínű, hogy a könyvhöz már eredetileg hozzákötött üres lapokon, mert az utolsó, eredetileg összehajtogatott lap egy ULÁSZLÓ-kori csehnyelvű oklevél darabja, melynek egyik feléről lemosták az írást, másik felén (v. oldalán a lapnak) pedig ezt olvassuk: «Ad relationem Magnifici domini domini Joannis de Sselenbergk summi cancellarii Regni Boemie». SCHELLENBERG János, ki a szóbanforgó ügyet a királynak referálta, 1479—1503-ban II. ULÁSZLÓ cseh kancellárja volt.

A miniatúrák a századvégi cseh művészetnek tipikus képviselői. Ornamentikájuk teljesen megegyezik II. ULÁSZLÓnak a konstantinápolyi Eszki Szerájban levő kéziratáéval, figurális szempontból pedig közel rokonok a cseh miniaturfestészet egyik legpompásabb darabjával, a «Szent remeték életé»-nek 1516-ban, STERNBERG László kancellár számára készült kéziratával. (Prága. Egyetemi könyvtár. XVII. A. 2.) A festések különös keverékei a gondos és elnagyolt, előkelő és groteszkül póriás modornak; érdekesek és vonzóak.

Végül még egy kézitról kell szólnunk, a XVI. század elejéről való s Petrus de ACHSPALTNak, VII. HENRIK császár orvosának, a későbbi mainzi érseknek, *Opus de confectione medicamentorum* című művét tartalmazó, egyszerű papirkézitról.² Több színes, ornamentális iniciáléval van díszítve, melyek jellege világosan rávall a kézirat

¹ Könyvkiállítási kalauz. 321. sz. — Tört. és irod. tört. kiáll. 1902. 58. sz.

² HÄNEL. Id. m. 597: 1. A kéziratot XIV. századnak mondja.

cseh-morva eredetére. 1552-ben a könyv még mindig abban az országban volt, ahol keletkezett, mert első lapjára új tulajdonosa Anton FABER bejegyezte, hogy a kéziratot Jeremiás MERGOTTól kapta «im Land zu Merhern» ami régies írással Mähren, azaz Morvaország neve. (Cod. lat. 109.)

HOFFMANN EDITH.